
Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT

Izvorni znanstveni rad
Hrvatski institut za povijest,
Zagreb

SREDNJOVJEKOVNE HRVATSKE ŽUPE LIKA I KRBAVA

(Stari gradovi Krbave)

Uvod

Stari utvrđeni gradovi Like i Krbave po geografskom prostoru i topografskom razmještaju, po vremenu i arhitektonici svojega građenja, po funkciji i promjenama u dužom vremenskom razdoblju od ranog hrvatskog srednjovjekovlja u Lici, po stilskim obilježjima od starohrvatske predromanike do turske i krajiške renesansne obnove - posebna su povjesna knjiga zavelebitskih krajeva Hrvatskoga Kraljevstva i posebno bogata i zahtjevna tema arheoloških i povijesnih istraživanja.

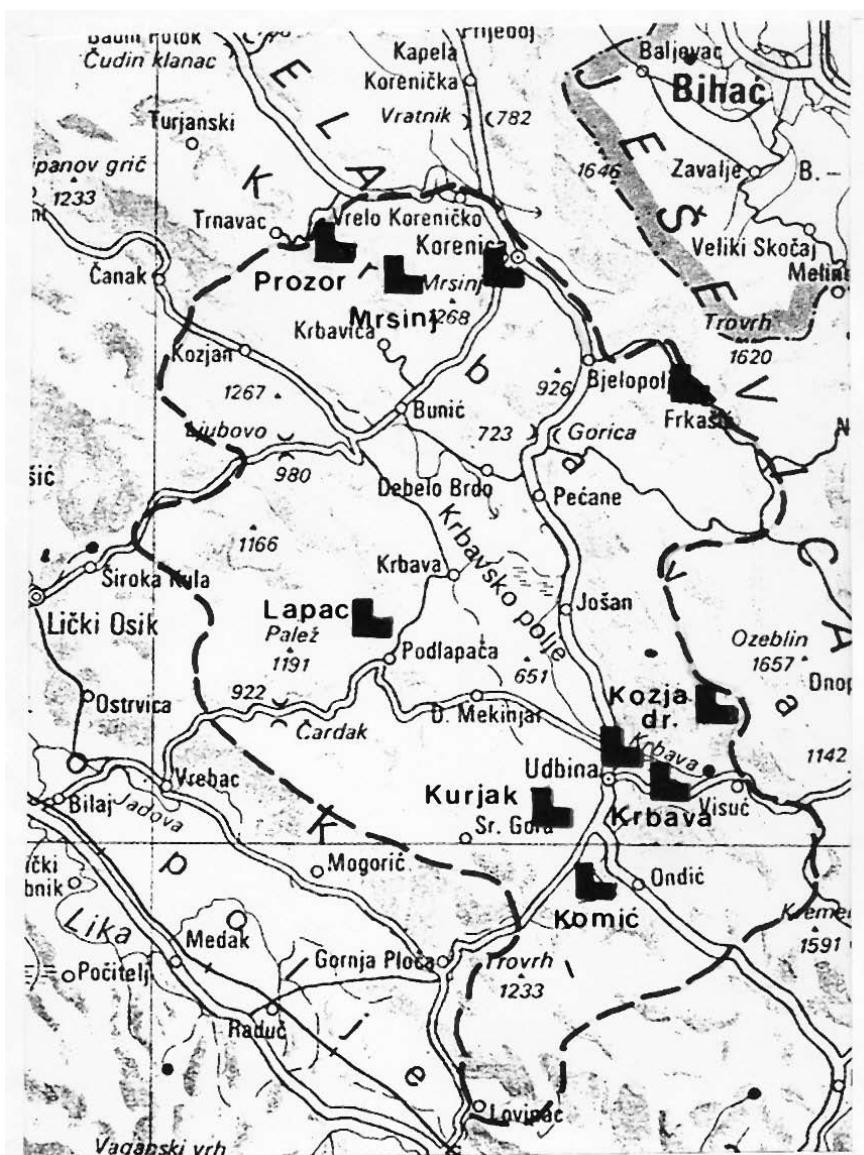
Područje srednjovjekovnih župa Like i Krbave između Velebita na zapadu i Plješivice na istoku, od Koreničkoga, Homoljačkog i Trnavačkog polja na sjeveru i južnih međa, koje čine polja i brda Ondić, Komić, Medak, Raduč i Lovinac, jedinstvena su topografska i povjesna baština, koju još nismo potpuno istražili niti iščitali u ostacima i detaljima materijalnih spomenika, a ni u sačuvanim povijesnim pisanim zapisima. A to je povjesno bogatstvo moguće ipak prepoznavati u prostoru i vremenu od rodovskih, plemenskih, plemičkih i razvijenih feudalnih utvrda i naselja Like i Krbave.

Za bolje razumijevanje ove problematike potrebno je uvodno objasniti predmet našega istraživanja, vrijeme i prostor u kojem se nalaze sačuvani materijalni tragovi i ostaci specifičnoga srednjovjekovnoga graditeljstva Like i Krbave.

Uobičajeni pojам "stari gradovi" obuhvaća u širem smislu sve arhitektonske ostatke utvrđenih srednjovjekovnih, pa i novovjekih gradnji; od skromnih nadgradnji već prirodnom utvrđenih položaja, do razvijenih srednjovjekovnih kastruma koji se u Lici i Krbavi grade nakon tatarske provale 1242. do kraja srednjeg vijeka. To je, dakle, svjetovno graditeljstvo, prvenstveno namijenjeno čuvanju sigurnosti nastanjenog prostora i održavanju vlasti društvenih staleža koji su se uspjeli domoći posjeda nad zemljom i ljudima u razvijenom, kasnom, hrvatskom

Sl. 1.

Karta obradenih burgova u članku

srednjovjekovlju. To je graditeljstvo obilježeno stilom vremena, utjecajima sa strane i gospodarskom snagom svojih graditelja i vlasnika. Na poseban je način vrijedno zbog svojih tipoloških karakteristika, koje su ovdje sačuvane bolje nego u drugim krajevima Hrvatske; budući da je tu sve na kamenu i od kamena. Ta tipološka obilježja i razvojne varijante izravno govore o društvenim strukturama i međuodnosima srednjovjekovne Like i Krbave.

Istražujemo povjesni prostor nekadašnjih zemljopisnih i upravnih pokrajina Like i Krbave, koji je već u srednjem vijeku bio vezan za lička i krbavska kraška polja. Te osnovne zemljopisne činjenice prostora, pa i najvažnijih prometnih komunikacija koje su ga povezivale, u bitnim odnosima i činjenicama nisu se mijenjale. Uvjetovane su istim fizičkim obilježjima i odnosima koje ljudsko djelovanje u vremenu ni u čemu bitnom ne može promijeniti.

Na tom ćemo prostoru Ličkoga i Krbavskoga polja u užem smislu i manjih kraških polja koja ih okružuju, istraživati materijalne ostatke hrvatskoga profanog povjesnog graditeljstva, i to od 10. stoljeća, kada Liku i Krbavu spominje bizantski car Konstantin Porfirogenet, kao stare hrvatske župe.

Istraživački put do novih spoznaja i zaključaka vodi nas do podrobnije analize malobrojnih pisanih izvora srednjovjekovne hrvatske povijesti, uglavnom već poznatih i pročitanih, ali u ovome radu povezanih pouzdanim informacijama koje nam je dala analiza ostataka materijalne kulture ličke i krbavske graditeljske baštine. Ta se dva izvora saznanja u mnogome potvrđuju i dopunjavaju, ali ponekad ostaju i jedini podatak o nekom povjesnom problemu, bilo materijalne ili duhovne naravi. Zbog toga ovaj rad ima i traži istraživačku suradnju autora koji mogu stručno i znanstveno pokriti obje istraživačke dionice ove teme – čitanje i tumačenje sačuvanih pisanih izvora i analizu pronađene materijalne građe na terenu. Vjerujemo da je rezultat takve suradnje i ova, mnogo potpunija i kvalitetnija slika povijesne spomeničke topografije srednjovjekovne Like i Krbave.

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Like i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

Povjesna topografija Like i Krbave

Na početku ovog pregleda ličkih srednjovjekovnih utvrda nameće nam se najprije pitanje samoga imena, a onda i formiranja toga prostora kao upravnih župskih zajednica. Zemljopisno ime Like i Krbava u najstarijem je povjesnom vremenu pokrivalo veći ili manji prostor, ovisno o dosegu upravne i sudske vlasti starih općinskih i župskih središta, odnosno, u razvijenom srednjem vijeku, feudalnih i crkvenih sjedišta i središta. Dok su prirodne granice sa susjedstvom ostajale stoljećima gotovo nepromijenjene, upravne granice su se mijenjale lakše i češće, posebno u novom vijeku i modernim vremenima. Tako se jedinstveni povjesni prostor Like, Krbave i Gacke, kojim u vrijeme narodnih kneževa i kraljeva upravlja hrvatski ban, što ga još u 10. st. spominje bizantski car Porfirogenet, mijenja se već u 11. st. pa u sjeverozapadnom dijelu Like nastaje nova upravna zajednica, poznata Buška župa ili "Buže v Bočaci". Jednako se od sre-

dišnje Like odvojio njezin južni prostor, pa se tu spominju nove upravne jedinice Odorje i Hotuča. Razlozi tih podjela nisu bili samo političko-administrativni, nego vjerojatno demografski porast pučanstva i jačanje vlasti pojedinih plemićkih rodova, pa i središnje kraljevske vlasti.¹

Porfirogenetova "banska" Krbava i u kasnijim je stoljećima ostala uvijek čvršće vezana za svoje prvotno upravno središte, očito najveće naselje i središnju plemensku utvrdu Krbavske župe, mjesto i grad Krbavu. U Krbavi je najveće kraško polje pokrivalo najviše prostora župske upravne zajednice, ali se druga manja polja, ona južno i zapadno od Krbave (Ondičko, Komičko, Lapačko i Kurjačko polje) i njihova naselja, nisu izdvojili u posebna upravna područja. Jednako je bilo s manjim poljima, njihovim naseljima i općinskim ili plemićkim utvrdama sjeverno od Krbavskog polja, s Bijelopoljem, Koreničkim, Homoljačkim ili Trnavačkim poljem.²

Vrlo je zanimljivo što car Porfirogenet, koji je sigurno bio dobro obaviješten kad je pisao svoj povijesni spis, spominje Liku, Krbavu i Gacku kao hrvatske banske pokrajine, dok za svu ostalu Hrvatsku govori da je podijeljena na 11 župa. Zašto samo za te tri pokrajine, koje su jednakomogli biti kao županije pod lokalnom upravom župana, ističe da njima upravlja hrvatski ban. Tu su političku zasebnost Lika, Krbava i Gacka, područje između Velebita, Plešivice i Kapela zadržali sve do sredine 13. stoljeća. Razlog takvoj organizaciji upravne vlasti ovih pokrajina moguće je naći najprije u zemljopisnom položaju, koji je opravdavao njihovu geopolitičku osobitost, a ovdje je možda i ostatak prastare društvene organizacije tamo naseljenih Hrvata. Te su pokrajine bile bitan prostor povezivanja hrvatskoga sjevera i juga. U staro hrvatsko doba, za hrvatskog ranog srednjovjekovlja, teško je u tom izavelebitskom području do izražaja dolazila vlast hrvatskih knezova i kraljeva, jednakako kao što se tu do druge polovice 13. st. nije osjećala čvrsta vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva Arpadovića.³

1 RAČKI, Franjo, *Documenta historiae chroatiae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM 7, Zagreb, 1877, 460; KLAIĆ, Vjekoslav, *Grada za topografiju Ličko-krbavske županije u srednjem vijeku*, Krbavska župa i Krbava, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, NS. Sv. VII, Zagreb, 1903-4., 1. (dalje: Grada, grada II), Mijo Brašnić, *Župe u hrvatskoj državi za narodne dinastije*, Rad JAZU, 25, Zagreb, 1873, 31-52.

2 Župa Krbava s Korenicom zapremala je najviše visoke ravnice ili polja u današnjoj Ličko-krbavskoj županiji. Na jugu je graničila sa župom Otučom (Grčac), na zapadu sa župama Likom (od koje ju danas rastavlja gora Vrebačka staza s Kozjanom), zatim s Bužanima i Gatanskom župom, a na sjeveru s Drežničkom župom oko Plitvičkih jezera. Na istoku, napokon, djelila ju je golema gora Plješivica od župa i knežija uz rijeku Unu (Unske, Lapačke, Nebljujske i Humske). "Grada II, 1.

3 KLAIĆ, Nada, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976, 253-257. Vidi i rad H. Kekeza u ovom zborniku radova.

Zanimljivo je i pitaje različitih tumačenja podrijetla povijesnoga imena Like i Krbave. Lika je najveće kraško polje, to je ime najznačajnijeg vodenog toka ličkog polja i ime toga političko-upravnog prostora, župe Like. Vrlo je slično s imenom Krbava, a to ime nosi i najveće, Kravsko polje i srednjovjekovna župa i glavna voda, rječica ponornica Krbava, ali i glavno naselje i utvrđeno mjesto Krbavske župe, stara Krbava. Dolaze li ova imena iz starog grčkog ili predromanskog ilirskog korijenskog značenja, ili pak iz neke praslavenske riječi, mogu li se povezivati s pojmovima vuka, vode ili pak sa slikom njihova kraškog prostora, o tome su moguće teze. No, pravog, čvrstog i jedinstvenog tumačenja značenja tih naziva ipak nemamo.⁴ Na to nam pitanje neće sigurno odgovoriti ni arheološka istraživanja tih pokrajina, koja otkrivaju sliku materijalne kulture njihovih stanovnika. Moguće je da su te nazive Hrvati zatekli i naslijedili, ali su sigurno i sami davali nazive i imena krajevima i obilježjima zemlje koju su naselili, a zatim i politički organizirali kao životni prostor svoje nove domovine.

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Like i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

Zemljopisne međe

Starohrvatska župa Like u razvijenom srednjem vijeku sve do turskih ratova obuhvaćala je kraj oko gornjeg toka rijeke Like i njezinih pritoka: Jadove, Počiteljice, Novčice i Brušanke, Bogdanice i Otešice. Na tom su prostoru bila veća i manja naselja s njihovim starijim plemenskim ili mlađim plemičkim utvrdama: Barlete, Novi, Divoselo, Vrebac, Bilaj, Medak, Raduč, Kukljić, Ploča, Lovinac, Pavlovac, Mogorić, Ostrovica, Grebenar, Počitelj, Ribnik i još neke. Svako od tih naselja živi od zemljишnog posjeda koji ga okružuje, pa i taj njihov egzistencijsko životni prostor nosi isto ime, ime njihove zemlje – polja: Ličko, Osičko, Ribničko, Medačko, Bilajsko, Vrebačko, Ostrovičko, Lovinačko i druga imena.⁵ Povjesne međe srednjovjekovne Like bile su dobro poznate i gotovo se nisu mijenjale tijekom dugog razdoblja promjena od srednjega vijeka preko turske vlasti i krajiške podjele toga prostora, do raznih prostorno-upravnih promjena u 18. i 19. stoljeću, sve do danas.⁶

4 Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, V, ZAGREB, 1889-1903., 490..

5 PAVIČIĆ, Stjepan, Seobe i naselja u Lici, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 41, Zagreb, 1962, 18-37. (dalje: SEOBE).

6 KLAJČ, Vjekoslav, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, Zagreb, 1880, 111-117.

Srednjovjekovne međe Ličke župe, počevši od sjeverozapadne strane, gdje je Lika graničila sa župom Buškom, išle su tokom rječice Otešice, pa su naselja desno od nje spadala u Liku, a ona s lijeve strane u Bušku župu. Od utoka Otešice u rijeku Liku crta razmeđenja išla je sjeverozapadno do Crnićeva i Sićeva, a od njih se vraćala preko brijege Grabovače jugoistočno prema današnjem Ličkom Osiku. Tu su bila srednjovjekovna naselja župa Sv. Petar, Podslunj i Stari Budak (danasm prostor između Mušaluka i Ličkog Osika). Južnije od Osika, prema današnjem Gospicu, bilo je selo Lagodušića, dalje od njih selo Gačelezi, a na mjestu današnjega Gospića selo Kaseza sa župnom crkvom sv. Ivana. Međutim, sjeverna međa župe Like, koja ju je dijelila od Buške i Gacke župe išla je sjeveroistočno od Osika, pa su u Ličkoj župi ostala sela Bisića, Grebenar i Široka Kula. Sjevernije je bilo područje Buške župe, s velikim selom Perušićem. Od Široke Kule međa je išla sjevernije preko Marine Glavice i u župi Lici ostavljala sela Podove i Kuzmanovaču, a odatle se protezala sjeverozapadnim smjerom do tromede. Ondje su se od srednjega vijeka do danas sastajale međe Like, Krbave i Gacke. Istočno, ali ne daleko, bilo je već prvo selo župe Krbave, selo Kozjan. I povjerenstvo koje te međe opisuje 1705. govori da je Kuzmanovača spadala pod Kuljane (Široku Kulu). Od Kozjana, kojem je jugoistočno stajalo krbavsko selo Bunić, međa je dosta ravno išla prema jugu od Krivog hrasta do Velikog čardaka kod Ljubova, pa dalje tim sljemenom na Mali Čardak Kulski, pa još dalje na Lisinu do njezina vrha Lisine i dalje do međe ostrovičke kod Mačkova vrha. Tu su na ličkoj strani bila sela Budimerići, Grebenar i Ostrovica Lička. Pod Ostrovicu su spadali i zaselci: Novaki, Strelići i Prhovići, a jugoistočno pod starim utvrđenim gradom Ostrovicom na istome mjestu kao i danas, bilo je župsko selo Volarica. Idući dalje prema jugu, u Ličkoj su župi bile Barlete, veće razvučeno selo uz rječicu Jadovu sa svojim utvrdama istoga imena i župnom crkvom. Zapadnije od Barleta, između Jadove i rijeke Like bilo je područje Bilaja s istoimenim selom i utvrđenim gradom, a istočnije su bila sela Vrebac, Pavlovac i selo plemenitih Mogorovića. Istočno od tih naselja stare Ličke župe prostirala su se sela i polja Krbavske župe: Podlapača, Srednja Gora i Kurjak. Povijesna međa između srednjovjekovne Like i Krbave tekla je dalje južnim smjerom prema Ploči Gornjoj i još južnije do Lovinca. Ta su sela bila na kraju ličkoga Gornjega kraja. U središnjem su se pak prostoru, između rijeke Like i Velebita, poredala naselja Šukljić, Raduč i Medak a na širokoj zaravni podno Velebita i u položaju tvrdoga grada Počitelja, raširilo se naselje istoga imena, Počitelj. Zapadna gra-

nica išla je od Počitelja obroncima Velebita do Vrhovljana i Brušana te dalje do potoka Otešice, do opisane početne točke međa koje su dijelile područje Buške od Ličke župe. Na tom sjeverozapadnom prostoru plodnoga Ličkoga polja, oko rijeke Like i njezinih pritoka, gorskog potoka Počiteljice do veće i vodom bogatije rječice Novčice, naredalo se više većih, i još više manjih sela i zaselaka. Uz Liku su sjevernije od Metka bila sela Dugošani, Telčani, Bukovo, Tugomerići, Petričevići i Ribnik, a između Like i Počitelja Podgrađe Počiteljsko, Ždralići i drugi Tugomerići. Još dalje, sjeverozapadno od njih bili su Vrhovljani, na području na kojem je danas selo Čitluk Lički. U središtu Like, najbliže starom naselju Kasezi, današnjem Gospicu, s njegove zapadne strane stajala su srednjovjekovna naselja Divoselo, Novi, Bogdanić, Papračani ispod brda Oštra, Zapotočani na sutoku rječica Novčice i Bogdanice. Sjeverozapadno od njih bilo je još jedno veliko srednjovjekovno naselje, selo Smiljan sa svojom plemenskom utvrdom poznatom pod današnjim imenom Bogdanić grad.⁷

Međe današnje Krbavske župe sa zapadne su strane već označene opisom istočnih međa župe Like. Istočnu su pak među Krbavske župe određivale šume i strmine Plesivice od Korenice i Farkašića na sjeveru do Kozje Drage, Visuća i Komića na južnom kraju. Sjeveroistočnu među prema Drežničkoj župi i sjeverozapadnu prema Gackoj župi određivala su već spomenuta veća i manja polja istoimenih naselja: Koreničko polje s naseljem i njegovom utvrdom, Homoljačko polje s naseljem zvanim Vrelo i utvrdom Prozor, Trnavačko polje i istoimeno selo Trnavac, koje je također imalo svoju kulu za stražu i obranu (možda tek iz turskog vremena), Krbavica s istoimenim selom i poljem, te u sjeveroistočnom dijelu, Brezovačko, Vrhovinsko i Turjansko polje sa svojim selima i utvrdama. Južnu među jednako su zatvarala manja kraška polja, poredana južno od srednjovjekovnog naselja, stare plemenske utvrde i biskupskoga grada Krbave (poslije Udbine): Kurjačko, Komićko i Odničko polje s istoimenim selima i utvrdama.⁸

Na kraju ovog srednjovjekovnog razgraničenja starih župa na prostoru između Velebita i Plesivice bitno je napomenuti, da u tom vremenu nije bilo strogo određene

7 Međe Ličke župe većim su dijelom opisane već u ispravi iz 1263. (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, V, 245-246, (dalje CD) i dobrim su dijelom ostale iste kroz cijeli srednji vijek, u doba turske vlasti i poslije, nakon oslobođenja za krajiške vojne uprave, primjerice: 1690. opis međa između Perušića i širokokulskog područja kamo su bili naseljeni novi Vlasi. (LOPAŠIĆ, Radoslav, *Spomenici Hrvatske Krajine*, II, 415, (dalje SHKR); ili pak od Široke Kule do Bunića, SHKR. III, 240).

8 PAVIČIĆ, Stjepan, SEOBE, 89-75.

zemljopisne crte između susjedstva. Bitna je bila pripadnost naselja obiteljskoj ili plemenskoj zajednici, a poslije i lokalnoj upravi. Svako je selo dobro poznavalo međe svoje obradive zemlje, svojih šuma i drugih prirodnih izvora svojega užeg životnoga prostora.

Opći povijesni okviri

Pisani izvori prate postojanje i razvoj naselja i utvrda u Lici i Krbavi od 11. stoljeća, a arheološka istraživanja i ostaci materijalne kulture pomiču tu vremensku granicu u još ranija razdoblja. Srednjovjekovna hrvatska naselja i njihove utvrde često su nastali na istim položajima ranijih naselja i utvrda. Jednako su rimske straže, koje su čuvale i nadzirale ključna mjesta rimske cesta najčešće koristile položaje ilirskih utvrđenih gradina i naselja. Hrvatska naselja slijedeći smjerove rimskih puteva i cesta, nastavljaju zatečenu tradiciju građenja i življjenja i Japoda i starih Romana na istim topografskim položajima. To zatečeno civilizacijsko nasljeđe i društveno zajedništvo doseljenih hrvatskih plemičkih zajednica oblikuju novu topografsku i kulturnu sliku srednjovjekovnih Hrvata Like i Krbave, od stoljeća doseljenja do zrelog i kasnog srednjeg vijeka. Slika Like i Krbave u 12. st. odaje već posve politički zrelo, te pravno i upravno uređeno društvo starih plemičkih zajednica Like i Krbave. Prostorna podjela, ali i zajedništvo, materijalna individualnost, ali i povezanost naselja u ranom srednjovjekovlju obiteljskim vezama plemenitih ličkih rodova tek se u razvijenom srednjovjekovlju u 13. st., nakon tatarske provale, počinje raslojavati i dijeliti prema kriteriju osobnog položaja u društvu i sudjelovanju u sve izrazitije prisutnoj središnjoj vlasti nekada dalekog i gotovo nepoznatog ugarsko-hrvatskog vladara. Do tada od prirode osvojen i potreban zajednički minimum zemlje sada se počinje dijeliti na posjede istaknutijih plemičkih prvaka, novih feudalnih gospodara zemlje.

U 11. i 12. st., na početku hrvatskoga razvijenoga srednjega vijeka, u Lici i Krbavi još su temelj osnovne egzistencije i društveno dominantnih odnosa, poljoprivreda i stočarstvo ličkih i krbavskih kraških polja. Obrtnik i trgovac kao posrednici proizvedenih viškova dobara pojavljuju se ovdje tek nakon sredivanja prilika u posttatarskom razdoblju, kada se i ovdje pojavljuje i stvara novi, srednjovjekovni stalež viteškog, kraljevskog plemstva. Ti zaštitnici kraljevske vlasti za svoje službe dobivaju od kralja titule, položaj i zemlju te se nameću kao gospodari zajednicama ličkih obiteljskih rodova i plemena. Taj stalež donacionalnog plemstva posvećuje se vojnoj službi, a obradu zemlje

prepušta staležu seljaka. Njihove zemlje postaju feudalni posjedi, a njihovi poljodjelci i stočari pretvaraju se u stalež naroda sve ovisnijega o feudalnoj gospodarskoj, političkoj i sudskoj moći i vlasti.⁹

Takav gospodarski i društveni razvoj iščitava se u spomeničkoj graditeljskoj ostavštini Like i Krbave bolje nego igdje drugdje u Hrvatskoj: od izbora položaja utvrda, nužne dogradnje i izgradnje novih utvrđenih naselja i utvrda, od predromanike i romanike do hrvatske gotike i prijelaznog vremena ranoga novoga vijeka, u kojem se sve počinje podređivati obrani zemlje zbog osmanlijskih osvajanja. Položajem, veličinom i tipologijom posve se razlikuju plemenske i općinske, ličke i krbavske utvrde iz razdoblja prije 13. stoljeća, od onih nakon tatarske provale. Od početka doseljeni Hrvati i ovdje grade utvrde za zaštitu i skrovišta svojih naselja. Te utvrde razvijenoga feudalnoga društva dolaze u posjed pojedinih plemenitih obitelji ličkih rođova. Sada će i oni dograđivati i graditi utvrde, koje će čuvati njihove feudalne interese. Oni će štititi i kraljevsku vlast koja će za uzvrat braniti njihov povlašten položaj u društvu i darovati im nove posjede i prava. Hrvatska ranosrednjovjekovna i kasnosrednjovjekovna naselja i utvrde Like i Krbave razvijaju se u razmjerno mirnom protoku vremena i društvenih promjena sve do zadnjih desetljeća 15. stoljeća. Topografska slika toga dijela Hrvatske, koju je moguće rekonstruirati prema sačuvanim pisanim izvorima i materijalnim ostacima u prostoru, svjedoči da su Lika i Krbava u tim vremenima bile dobro naseljene. Što o tome govore najstariji povijesni dokumenti?

Budući da ćemo uz opis stanja i ostataka svakoga graditeljskog spomenika posebice vezati postojeće pisane podatke, ovdje uvodno iznosimo tek najvažnije godine koje određuju opće okvire srednjovjekovnoga života Like i Krbave.

Već smo spomenuli da Liku i Krbavu, uz Gacku, u svojem povijesnom spisu oko sredine 10. stoljeća spominje bizantski car Konstantin Porfirogenet. Tada tim pokrajina upravlja hrvatski ban. Već 1071. hrvatski kralj Petar Krešimir daje rapskom biskupu "župu Liku". Godine 1100. u kamen Baščanske ploče urezano je ime krbavskog župana Desimira, što bi značilo da su u Lici i Krbavi već krajem 11. st. na čelu lokalne uprave bili župani.¹⁰ Krbavu i Liku, kao starohrvatske župe, spominju i rani crkveni

9 KLAIĆ, Nada, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, 272-275.

10 "... mi župan Desimira Krbave..." Zbornik Baščanska ploča I, Zagreb-Krk.Rijeka, 1988. s.465. Vidi o tome i najnovije tumačenje u: MARGE-TIĆ, Lujo, O Baščanskoj ploči, Krk 1997. 20-22.

dokumenti, onaj iz 1045. i još važnija isprava napisana na sinodi Splitske crkve 1185. Tada je osnovana nova Krbavska biskupija kojoj su određeni teritorij i sjedište u gradu Krbavi, u Krbavskoj župi.¹¹ Za povijesni razvoj Like i Krbave osobito je važno bilo osnivanje nove Krbavske biskupije. Tom odlukom stvorena je nova organizacija crkvenog ustroja i vlasti; staro naselje Krbava postaje grad i biskupsko sjedište, a župna crkva u Krbavi katedrala krbavskog biskupa i kaptola. Izbor Krbave za biskupski grad dokazuje dotadašnju povijesnu vrijednost starog župskog naselja i njegove utvrde, ali mu omogućava razvoj i stjecanje novih društvenih pozicija u novim i povoljnijim okolnostima. Osnutkom Krbavske biskupije intenzivnije se izgrađuje i nova organizacija crkvene vlasti na cijelom njezinom upravnom području. To je ubrzalo razvoj onih naselja koja postaju Župnim sjedištima. Taj je razvoj prekinula provala Tatara 1242., svakako prijelomne godine srednjovjekovnog razvoja Like i Krbave. Tatarsko uništanje nezaštićenih naselja potaknulo je izgradnju utvrda na strateški novim položajima, tipološki na drugi način građenih. Obnovljen privredni život omogućio je izdizanje jačih plemenskih rodova i njihovih prvaka, u Krbavi Kurjakovića Krbavskih, a u Lici gospodara grada Počitelja iz plemena Mogorovića. Treća velika promjena sve je jači utjecaj središnje kraljevske vlasti, a s time u vezi početak raspadanja starog domaćeg plemstva i stvaranja novog donacionalnog plemstva. U gospodarstvu, uz zemlju i stočarstvo, sve se intenzivnije razvijaju trgovina, sajmovi, obrtnička proizvodnja i mnogo se više putuje. To je ubrzalo razvoj ranohrvatskih srednjovjekovnih naselja i povećalo broj stanovnika.¹²

Da je nakon sređivanja prilika poslije Tatara uspješnije počela djelovati i središnja vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, pokazuju intervencije kralja Bele IV. u gospodarske prilike i odnose u Lici i Krbavi. Godine 1248. u Lici je ban cijele Slavonije Stjepan, koji po kraljevoj naredbi treba "označiti i razmeđiti zemlje plemića (ličkih) od zemalja podređenih kastrumu". Kralj, dakle, stvara svoje plemiće u Lici, traži jasnije posjedovne odnose – što je zemlja ličkoga plemstva od starine, koje zemlje spadaju pod kraljev-

11 SMIČIKLAS, Tadija, CD, II, 1193., BOGOVIĆ, Mile, Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje, I. Krbava, 43-46, u zborniku: Krbavska bitka i njezine posljedice, Zagreb 1997. (dalje: KRBAVSKA BITKA.)

12 KLAJČ, Vjekoslav, Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća, Rad JAZU, knj. CXXX, Zagreb, 1897. s. 1-85., (dalje: HRVATSKA PLEMENA)

ski kastrum, a koje su u kraljevu posjedu. Taj prvi kraljevski kastrum u Lici mogla je biti jedino Ostrovica Lička. Nešto poslije kralj ide dalje u stvaranju uporišta svoje vlasti u Lici. Godine 1263. zamjenjuje posjed s knezom, dakle županom ličkim, Petrom, od plemena Mogorovića; zapravo kralj mu "je uzeo zemlju Počitelj da bi tu učinio utvrdu, a njemu je, po zapovjedi, odredio, da mu ban Roland ima dati zemlje kastruma u Lici: odgovarajući zemlju Kasega, Setra, Scisa, Grebenar i Bratan...".¹³ Sve su to bile zemlje istočno od Gospića prema Grebenaru i sigurno su pripadale kastrumu Ostrovica. A zemlje Počitelja, i već postojećeg naselja, iznad kojega je sigurno otprije na vrlo zgodnom položaju bio utvrđeni grad Počitelj, uzima kralj ističući da bi tu sagradio svoj kastrum. Očito je da je duga vladavina kralja Bele IV. u posttaraskom vremenu u Lici i Krbavi bila vrijeme velikih društvenih pomicanja, vrlo brze i zrele feudalizacije društva i novih utvrda, koje će graditi i ličko-krbavsko plemstvo i kralj na svojoj zemlji.

Mnogo je još poznatih i povjesno vrijednih spomena u dugom mirnom razvoju Like i Krbave dok nisu od sredine 15. stoljeća počele teške ratne godine, koje će u nepunih pola stoljeća posve promijeniti srednjovjekovno povjesno lice tih pokrajina. Te ćemo godine ionako spomenuti u povjesnom opisu ličkih i krbavskih utvrđenih plemenskih i feudalnih gradova.

Preostaje nam da određujući opće povijesne okvire razvoja, pogledamo djelovanje i utjecaj Crkve kao važne institucije i duhovne i svjetovne vlasti. Crkva je u stvaranju svoje jurisdikcije na području srednjovjekovne Like i Krbave bila daleko ispred institucija lokalne, a posebno kraljevske vlasti. Imala je starije i brojnije oslonce svoje vlasti, opću crkvenu jurisdikciju i župe. Vode ih uime mjerodavne crkvene uprave mjesni župnici, koji su hijerarhijski čvršće vezani za sjedišta crkvene vlasti. Koliko je Crkva u podjeli i crkvenoj organizaciji Krbave i Like bila samostalna i utjecajna, to vrlo dobro potvrđuje tekst isprave splitske sinode iz 1185. kojom Splitska crkva u Krbavi osniva novu biskupiju. Crkva donosi odluku o osnutku nove biskupije, određuje njezino područje i sjedište, a u tom tekstu ne spominje mjerodavnu svjetovnu vlast. Dapače, gotovo je nevjerojatno da je u dijelu datacije u uvodnom dijelu teksta, tek kao vremenska odrednica spomenuto "dok je kralj Bela III. vladao kraljevstvom Ugarske, a sin mu je gospodin Emerik već za života bio okrunjen". Dakle, kralj Bela je spomenut samo kao ugarski, a ne i kao hrvatski kralj.¹⁴

13 CD. V, 245-246.

14 "...ac domino Bela III Hungarie regnum gubernante, ac domino Henrico filio eius eo vivente coronato,..." CD. II, 192

Spomenimo još samo opće okvire crkvene povijesti toga vremena, posebice na području župe Krbave. Svakako je najvažniji događaj crkvene povijesti za Krbavu osnutak Krbavske biskupije na splitskoj crkvenoj sinodi 1185. godine. Taj događaj i čin potvrđuju najprije Krbavu kao najzgodnije i najdostojnije sjedište nove biskupije. Dotadašnja župna crkva postala je biskupska katedrala sv. Jakova. Ustroj biskupije s njezinim točno određenim područjem još je više učvrstio pravnu i organizacijsku upravu te nove crkvene pokrajine. Već do tada su mnoga krbavska naselja imala svoje župe i župne crkve, koje su uvijek bile vezane za najvažnije mjesne javne događaje, opće a napose sudske naravi. Za župske crkve bili su vezani mjesni plemićki sudovi. Osim ne baš brojnih sačuvanih pisanih svjedočanstava o tome i danas govore mnoge "crkvine" i "crkvišta", kojima često ne znamo svetog zaštitnika. Primjerice, uz Krbavu vezane su bile crkva sv. Marka u Podubnini, a u Mutiliću crkva sv. Augustina. U Jošanima (starohrvatskom selu Jelšani) i danas stoji gotička crkvica, s romaničkim reminiscencijama, crkvica sv. Ivana. Takve srednjovjekovne crkve postojale su u Pećanima i Buniću (danasa ruševine u Krbavskom polju). I na Debrelom brdu bila je nekakva predturska sakralna građevina. Koreničko naselje imalo je svoju župnu crkvu, a crkvu je imalo i staro hrvatsko naselje pod Mrsinj-gradom, na prostoru sela Vrla. S druge strane Krbavskog polja u Podlapcu i danas su dvije crkvine, jedna u Podlapcu, druga u Svačkovu Selu. Južnije su bile srednjovjekovne crkve u Mekinjaru, Srednjoj Gori i Kurjaku, o čemu svjedoče i njihovi današnji ostaci na položajima njihovih crkvina i zabilježena povijesna svjedočanstva. Posebno mjesto i spomen zavrijedili su ostaci crkve sagrađene unutar zaštićenoga grada Komića, po čemu je taj grad primjer posve "izgrađenog" feudalnog kastruma i tada suverenih gospodara srednjovjekovne Like, knezova Karlovića Krbavskih. Posve slična je situacija i u drugim manjim kraškim poljima, od Lapačkoga do Trnavačkog polja na sjevernoj strani. Tom pregledu svakako treba dodati istraživanja koja bi mogla reći barem nešto više o sakralnim građevinama crkvenih redova. U samoj Krbavi bio je samostan franjevaca, a na širem području Krbave i Gacke bili su pavlini, vjerojatno i benediktinci. Nažalost, to veliko poglavlje srednjovjekovnog sakralnog graditeljstva iz predturskog vremena malo je istraženo, a već brojnost tih malih građevinskih ostataka svjedoči da su župne crkve i cijeli ustroj crkvenoga zajedništva toga područja znatno utjecali na dnevni, javni, pravni, kulturni i dakako

duhovni život naroda i stvaranje sveukupne graditeljske povijesne baštine srednjovjekovne Krbave.¹⁵

Na kraju ovog uvoda moramo objasniti našu odluku da ćemo pojedinačne spomenike fortifikacijskoga graditeljstva, opisati i prikazati samo unutar povijesnoga prostora srednjovjekovne Krbave, iako smo u uvodnu dijelu, objašnjavajući opće prilike i događaje, govorili i o župi Lici. Bogatstvo pisanih informacija, a još više onih prikupljenih istraživanjem materijalnih ostataka "starih gradova" toliko je da ih nije moguće prikazati na ograničenom broju stranica. Sva prikupljena građa o Krbavi i Lici bit će objavljena, nadamo se uskoro, u posebnom prilogu kao separatni otisak ovoga zbornika ili kao cijelovita monografija područja svih triju srednjovjekovnih banskih župa: Like, Krbave i Gacke.

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Lika i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

Krbava – Udbina

Krbava i Udbina dva su naziva, dva bliza ali različita povijesna položaja, i dvije različite povijesne sudsbine. Krbava i Udbina dvije su srednjovjekovne povijesne lokacije, dvije posve različite utvrde i dva različita naselja. Krbava je starije, a udbinsko naselje je mlađe. Krbava je naselje Hrvata iz ranog srednjeg vijeka, naselje otvorenog tipa, osnovano na povijesnom mjestu ranije japodske naseobine nastale i štićene japodskom gradinom na susjednom Ivanovu vrhu. Bilo je to selo rodovskog podrijetla i plemenitog zajedništva plemenitih Krbavaca, koji uz svoje naselje grade i utvrđeni grad, krbavsku utvrdu.

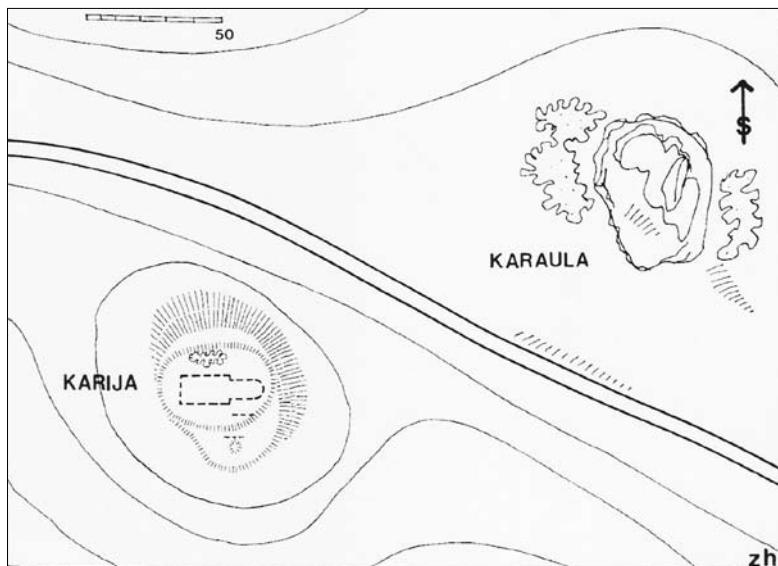
Udbina je bila srednjovjekovno utvrđeno naselje pod zaštitom i u podgrađu mlađa, na drugi način građene utvrde razvijenoga srednjega vijeka i do turskog vremena u vlasti i posjedu najmoćnijih feudalnih gospodara Krbave, knezova Kurjakovića Krbavskih. Svako naselje i svaka utvrda toga naselja imala je u svoje doba veliko povijesno značenje: Krbava za uži prostor Krbave i bližeg joj susjedstva, a Udbina za širi prostor i opću povijest Krbave u doturskom, i turskom razdoblju, ali također u stoljećima poslije toga. Krbava je imala istaknutije kulturno i duhovno, a Udbina veće strateško i obrambeno značenje.

Krbava kao naselje i crkvena župa prostorno nastavlja povijesnu vezu s mjestom ranijeg, ilirskoga naselja, po-

¹⁵ Nešto više spoznaja o tim najstarijim spomenicima crkvenoga graditeljstva u srednjovjekovnoj Krbavi donose istraživački radovi dr. M. Bogovića, te dr. M. Kruheka i dr. Z. Horvata u navedenom zborniku radova: KRBAVSKA BITKA, te u zborniku radova: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka-Zagreb, 1988, 187-238.

Sl. 2.

Situacija kastruma Krbave s katedralom sv. Jakova (crtao Z. Horvat)

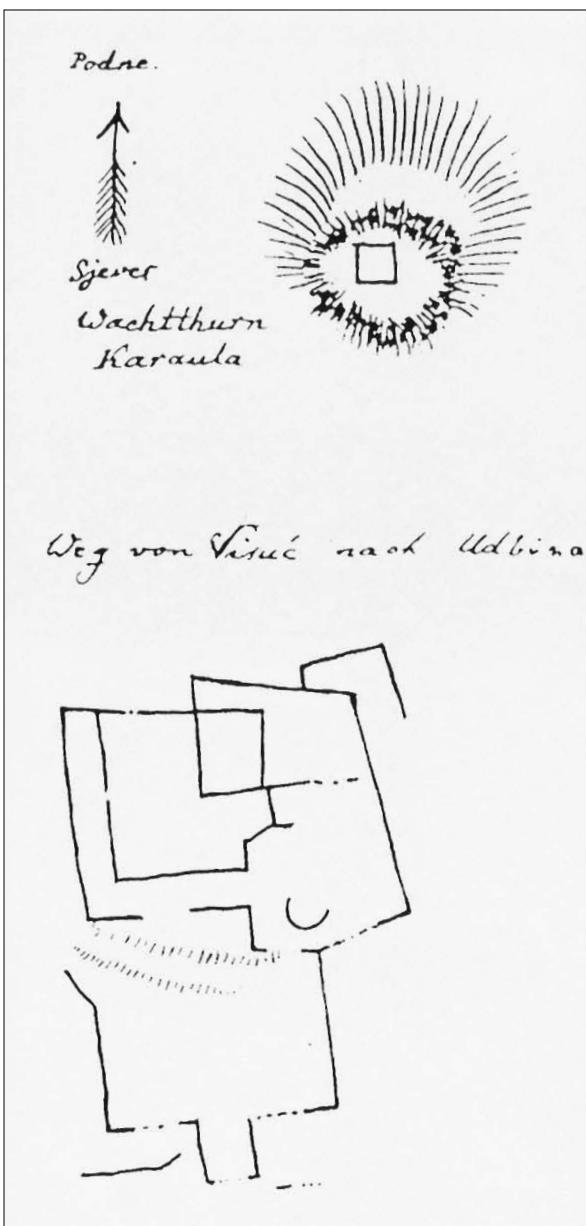
dignuta na blagoj padini, vjerojatno nikako ili vrlo slabo obrambeno zaštićena. Ne znamo točan opseg naselja, jer nikada tu nisu provedena arheološka istraživanja. Sigurno da se hrvatsko naselje Krbava smjestilo oko župne crkve i stare rodovske utvrde sjevernije od crkve. Župna crkva je na istome mjestu gdje su i danas iskopani, a dijelom i obnovljeni ostaci krbavske katedrale sv. Jakova i topografski označenom imenom "Korija". Plemenska utvrda toga naselja, ali i kasnijega biskupskoga grada Krbave bila je i ostala utvrda istoga imena, smještena na malom prostoru kamenite hridi kao izrasle iz ravnoga okолнoga tla, na položaju koji i danas nosi naziv "Karaula".¹⁶ Tu su doseljeni Hrvati izgradili naselje koje se vjerojatno već u 9. ili 10. stoljeću proširilo i imalo vlastitu župnu crkvu. Župna crkva je već 1185. postala katetralnom crkvom, a naselje je dobilo naziv i značenje biskupskoga grada i sjedišta nove, Krbavske biskupije.¹⁷

16 Moguća su tumačenja tih današnjih lokalnih naziva u značenjima nešto iskrivljenih riječi: Korija od riječi kurija, što označava mjesto biskupskoga dvora, simbola katedralne crkve i biskupskoga grada, te Karaula, koje je ime stara rodovska utvrda dobila u tursko vrijeme, kada je služila kao utvrđeni položaj, "straža", pred udbinskom utvrdom.

17 Istina je da će tek sačuvane papinske isprave izričito govoriti o Krbavi kao o gradu, i to u ispravama iz 14. st. "populo civitatis et diocesis Corbavensis", g. 1332., (Grada, II). Ali opće je poznato da sjedište biskupije nije moglo biti u selu, pa je već i samim određivanjem nekog mjesta za njegovu sjedište, njegov socijalni i društveni status bio promaknut u rang grada, gradskog dostoјanstva.

No, u ovome prikazu po strani ostavljamo pitanja i sudbinu krbavskoga naselja i biskupskoga grada Krbave. Zaustavljamo se na položaju koji i danas nosi ime istoga značenja i službe koju je ta utvrda imala tijekom cijelog svojega postojanja. Ta utvrda, za razliku od Komića ili Mrsinjsa, nikada u izvorima nije nazvana "castrum". U njoj su možda, kao u rodovskoj i plemenskoj utvrdi Krbavske župe, možda već od 11. st. prebivali krbavski župani.

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Lika i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

Sl. 3.

Situacija Krbave iz doba oko 1830., s ucrtanom biskupijom i "Karaulom" – starim kastrumom Krbava (crtao bojnik Mijat Sabljar)

Ta utvrda ipak nije mogla čuvati krbavsko naselje, a još manje razvijeni grad Krbavu s biskupskim sjedištem i katedralnom crkvom. Nije bila sposobna pružiti bilo kakav otpor nešto većoj neprijateljskoj vojski. Budući da je imala mali obrambeni prostor, nije mogla imati značajniju ulogu u zaštiti zbjegova ako neprijatelj napadne naselje. To će potvrditi već prvi veći povijesni nalet na sigurnost ranih srednjovjekovnih hrvatskih naselja, poznata tatarska provala 1242. godine. Tada je srednjovjekovna hrvatska Krbava bila spaljena i uništена. Narod je stradao i razbjegao se. I sam krbavski biskup spasio se bijegom i zaklonom u nedalekom utvrđenom gradu Mrsinju iznad Korenice.¹⁸ Nakon odlaska Tatara i smirivanja prilika, vratio se život u biskupsку Krbavu. Obnavlja se naselje, počinje gradnja nove katedralne crkve. Ali, to je iskustvo poučilo narod i one koji su vladali i upravljali zemljom, od kralja do njegovih zamjenika u banskoj službi te visokih službenika i stratega, da se otvorena naselja ne mogu obraniti od ozbiljnijeg napada. Naselje je, dakle, trebalo zaštititi utvrdama koje će ga moći braniti ili mu pružiti barem privremenu obrambenu zaštitu. Položaj i veličina biskupske Krbave nisu imali takve mogućnosti, a nisu pružali ni bitnu prirodnu pogodnost za gradnju takve utvrde. Da bi naselja bila sigurna i mogla se braniti u razvijenom srednjem vijeku, trebalo je izgraditi drugačiju, jaču i veću utvrdu. Tačko mjesto nije bilo daleko, ali se ipak nalazilo predaleko od stare Krbave, na mjestu današnje Udbine, na položaju današnje udbinske Gradine.

Bio je to položaj na kakvima se nakon tatarske provale krajem 13. te u 14. pa i 15. stoljeću grade utvrde novih tipoloških oblika i sadržaja. S jedne je strane bila vrlo dobro zaštićena strminom brijege, koji se ruši u zaravan Krbavskoga polja. Tu je, na najvišem položaju današnje Gradine, najprije bila podignuta nekakva utvrda, kula, vjerojatno već u prvoj polovici 14. stoljeća. Uz nju su poslije dograđeni vanjski fortifikacijski sadržaji, vanjski obrambeni zidovi. Već u tom vremenu počinje preseljavanje stanovnika stare Krbave uz novu utvrdu. Gradi se novo, mlađe krbavsko naselje pod novom utvrdom, koje dobiva i novo ime, Udvina. Do kraja 15. st. novo naselje, čak već i prije godine krbavskoga boja 1493., nastalo pod novom utvrdom, bilo je ogradio zaštitnim obrambenim zidinama. Tu topografsku i povijesnu činjenicu, i očite materijalne

18 O stradanju Krbave za tatarske provale, bijegu biskupa iz Krbave na Mrsinj-grad iz čega su neki stariji pisci posve krivo zaključivali da je sjedište Krbaške biskupije bilo u utvrđenom gradu Mrsinju; vidi više u navedenim djelima i radovima M.Sladovića, M. Bogovića, te M.Kruheka i Z.Horvata.

dokaze koje čuvaju jedna i druga povijesna lokacija, potvrđuje više zapisa. Važan je podatak, koji smo već spomenuli a zaspisan je glagoljicom i hrvatskim jezikom na latinskoj ispravi iz 1364. "To e list pod Turan na Udvini reda sga Pavla Remete", stoji na kraju isprave. Ovdje se ime Udvina odnosi vjerojatno na širi prostor stare Krbavske župe, tj. "Turan" je ovdje vrlo vjerojatno onaj Turanj na Turjanskem, utvrđeni grad plemena Gusića u blizini kojeg je, dolje u nizini uz vodu bio samostan "reda svetoga Pavla Remete". Ipak, sigurno je da je sredinom 14. st. Udvina kao zemljopisno ime bila općepoznata. Posve je logično da je tada to šire područje dobilo ime prema naselju Udvini, kao što je otprilike prije tri stoljeća Krbava bilo i ime najvažnijega naselja i cijele starohrvatske župe. No, Ivan Tomašić u svojoj kronici, govoreći o sukobu Hrvata s Turcima u Klancu kod Vrpila 1491., kaže da se to dogodilo "blizu Udbine", što pak očito govori o Udbini kao utvrdi, a tada već i pod njom novom udbinskom naselju.¹⁹

Od druge polovice. 15. st. do godine Krbavskoga boja 1493. postupno nestaje i napušta se biskupski grad stare hrvatske Krbave. Ljudi su se selili u sigurnije naselje pod novom utvrdom, u Udvini, te je na kraju već tridesetak godina prije toga teškoga poraza hrvatske vojske i biskupsko sjedište službeno premješteno iz Krbave u frankopanski grad Modruš, grad pod njihovim modruškim utvrđenim gradom.²⁰

Trebamo još odgovoriti na pitanje: Kako je izgledala i što je zapravo bila utvrda stare Krbave, a što nova, mlađa utvrda Udvina?

Između navedenih položaja "Karaule" i "Korije" i danas prolazi cesta prema Donjem Lapcu i dalje prema Bihaću, važna današnja, a još važnija srednjovjekovna prometnica. S obje strane ceste ima dosta ravnoga prostora koji završava dubokim usjecima i jarugama. Jugozapadno od Korije, položaja katedralne crkve, biskupskoga dvora i kurije Krbavskoga kaptola, u konfiguraciji terena naziru se s jedne strane, u dužini od oko 150 m, tragovi grabe i su-

19 Tomašić u svojoj kronici piše: "... banus vero Coruatiae Ladisalus nomine de Egrivar, cum universe Crouatia castra metati sunt in Verpilla, prope Uduinam...." TOMAŠIĆ, Ivan, Chronicum breve, 22.

20 Tekst papinske bule "...No, poznata je stvar da je krbavska crkva, koja se nalazi u splitskoj metropoliji i pod zaštitom je svetoga Jakova, a na čelu joj je časni brat Franjo, krbavski biskup, u svojoj strukturi i zdanju ruševina, a nalazi se u šumom obraslom i od naselja udaljenom kraju i kao takva potpuno neprikladna za biskupsko sjedište. Uz to trenutačno nema ni biskupskog dvora ni kaptola...." jasno govori da stare Krbave, kao biskupskoga grada, već 1460. nema. To mjesto, nekadašnji grad, sad je zapušteno i dalje je od novog naselja pod novom utvrdom, Udbinom. BOGOVIĆ, Mile, Pomicanje sjedišta, nav. dj. 66.

hozida. Izvan toga je velika strmina pod kojom se i danas nalazi izvor vode, u Krbavi ili Lici, uvijek jedan od bitnih uvjeta pri izboru lokacije za neko naselje ili utvrdu. Cijeli je položaj s blagim padom prema južnoj strani pod nadzrom japodske suhozidne gradine na Ivanovu vrhu.

Položaj srednjovjekovne utvrde krbavskoga istodobnog naselja posve je drugačijega izgleda i danas se naziva Karaula. Ta uzdignuta stjenovita gromada jedini je mogući položaj na kojem se mogla smjestiti utvrđena straža. Ta se kamenita hrid uzdiže iz toga dijela krbavskog zaravanka dvadesetak metara. visoko, vrlo nepravilne površine, veličine približno 15x20 m. Vrh stijene nejednak je izlomljen, a strane joj se strmo ruše do manje zaravni, koja na sjevernoj strani okomito pada u dolinu Krbavskoga polja. Tragova ziđa na položaju "Karaula" danas nema. Možda na toj kamenoj litici i nije bilo zidanih građevinskih elemenata, premda M. Sabljarić shematski ucrtava četverokutnu kulu. Naime, takve su se kamene glavice mogle izravnavati drvenim konstrukcijama, podnicama i prijelaznim mostovima, a na njima su podignuti zatvoreni građevni objekti, koji su u 11. ili 12. st. mogli biti sigurna zaštita stražama ili manjem broju izbjeglih ljudi.²¹ Dakle, ta je prirodna utvrda mogla biti nadograđena lakše prilagodljivom, drvenom građom. No, utvrda srednjovjekovne Krbave, već smo to naglasili, nije se mogla oduprijeti napadu ili opsadi veće vojne sile. Nije predstavljala prepreku ni Tatarima u 13. st. a još manje je mogla zaštititi ranjivost krbavskoga grada u turskim napadima krajem 15. st. Zato ta utvrda stare Krbave propada zajedno s krbavskim naseljem, odnosno biskupskim gradom, katedralom i sjedištem Krbavske biskupije. Ostat će joj tek zadaća predstraže pred novom utvrdom i novim naseljem na Udbini, a onda, kada su Turci osvojili, naselili i utvrdili Udbinu, postaje turska Karaula. Tada će na njoj Turci držati svoje straže, a po toj je zadaći i službi dobila i novo ime, koje je sačuvala do danas, Karaula ili u pučkom izgovoru Kalaura.²²

Kastrum Udbina ili Udvina, kako je zovu onodobni izvori, podignuta je na strateški mnogo bolje odabranome mjestu. Ona nadzire prolaz i prilaz kroz Krbavsko polje sa sjeverne i zapadne strane, ali i onaj s istočne i južne strane od Lapca, Komića i Kurjaka. Vidik joj se može odrediti

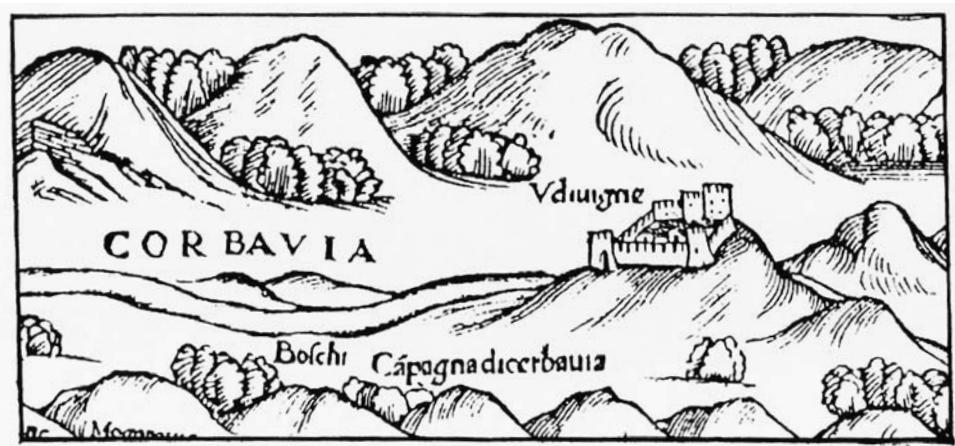
21 Vrlo je zorna takva rekonstrukcija mogućega izvornoga izgleda takve stjenovite i u drvu nadograđene utvrde primjer utvrde Drabske Svetnički, u Češkoj. MENCLOVA, Dobrosava, *Češke hrady*, II. dio, Praha, 1972, 218-222.

22 Zanimljivo je da se nigdje ni u kojem pisanim izvoru ne spominje jesu li i kada Turci osvojili Krbavu. Nezaštićena Krbava je jednostavno nestala, preselila se na sigurnije mjesto, pod zaštitu nove udbinske utvrde, mnogo prije nego što su Turci 1493. na Krbavskom polju, pod Udbinom, hrvatsku vojsku teško porazili..

sa 3/4 kružnice, tj. 270 stupnjeva. Neposredno pod utvrdom s njezine sjeveroistočne i južne strane smjestilo se novo naselje, Udvina, postupno također ogradieno zidinama. Od kastruma i naselja ostalo je nešto od obrambenih zidova podgrađa, nešto ziđa ispod kule na sjeveroistočnoj strani, gdje je možda bio i prvotni ulaz u gornji položaj kastruma do središnje, najviše kule, te nešto više od središnje kružne kule na samome vrhu njezina stožastoga položaja. Vanjski promjer kule iznosi 850 cm, tj. 1/3 hvata. Zidana je kamenom lomljenjakom. Debljina vanjskih zidova bila je 100 cm, tj. 3 stope. Oni su zidani nepravilno, s dosta spolija, vrlo vjerojatno od građe koja je ovamo bila prenošena iz već dijelom napuštene Krbave. Svi ti arhitektonski ostaci, relativno dosta sačuvani, traže arheološko iskopavanje. Naime, očito da je zemljom i zarušenom građom sačuvano mnogo od utvrde i naselja stare Udbine. Za sada nam mnogo toga otkrivaju stari tlocrti i planovi Udbine nastali u doba krajške vojne vlasti u 18. st.²³

Kakva je, dakle, bila Udbinu kakvu su u svojim crtežima prikazali krajiški vojni inženjeri, dok je još bila u službi granične obrane toga dijela Hrvatske prema Bosni. Na jednom planu iz sredine 18. st. središnje mjesto ima kružna kula oko koje je dvostruki zid i s tri polukule. Sjeveroistočno i južno od kule dva su dosta velika zatvorena prostora branjena zidovima, polukulama i kulama. Sjeveroistočna strana prati rubni dio razmijerno zaravnjenog prostora, pa je i taj zid na više mjesta zalomljen prema

Sl. 4.
Prikaz Udbine na
Paganovoj karti, nacrtanoj
nešto prije 1527. godine.

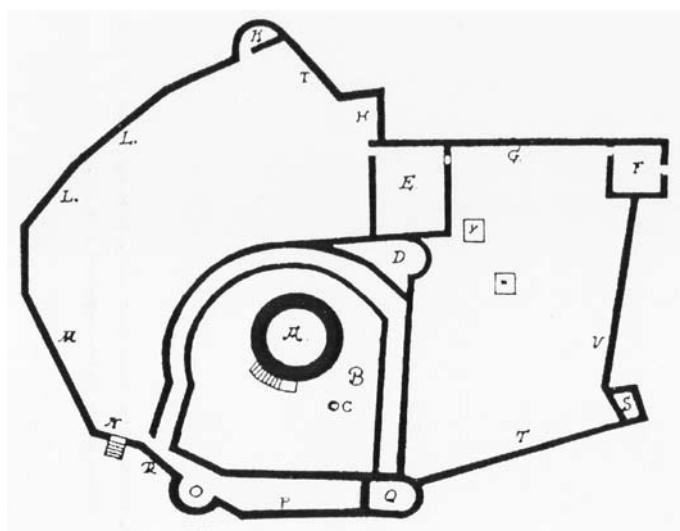
²³ To su ovi planovi: Ratni arhiv, Beč, zbirka planova pod sg. G I - a 102. U toj seriji Udbina pod br. 55. crtež je ing. J. Fridricha Hollsteina nastao oko 1740.g. Mladi je plan ing. Antuna Scherdinga iz sredine 18. st., a još mladi Johanna Andreae Schillingera, iz 1790. u seriji planova B IX, a - 851-859.

konfiguraciji terena. Tu su jedna kružna i jedna četverokutna polukula. Južni obrambeni zidovi pravilnije se spuštaju od kule južnom stranom do ravnijega terena i tu je na uglu četverokutna kula, koja je najvjerojatnije štitila i ulaz u unutarnji prostor. Ti zidovi utvrđeni kulama i polkulama očito su zatvarali prostor podgrađa, dakle, starog udbinskog naselja. Za sve njih opis nešto kasnijeg tlocrta iz 1790. ing. A. Scherdinga kaže da su se obrambene zidine već urušile. Dakle, krajem 18. st., tj. stoljeće nakon oslobođenja Udbine od turske vlasti i već ustaljene granice s istočne strane Plešivice na Uni, obrambeni zidovi podgrađa nisu se više održavali niti obnavljali, a tada se već i udbinsko naselje počelo širiti izvan toga srednjovjekovnog, pa onda i turskog, skučenog životnog prostora.

Ostaje svakako dosta pitanja o nastanku i povijesnim promjenama udbinskih fortifikacija i udbinskoga naselja, onoga iz srednjovjekovnog razdoblja, odnosno Udbine koju su gradili knezovi krbavski Kurjakovići, zatim turske Udbine koju je naselila i izgradila turska vlast od druge polovice 16. st. do zadnjih desetljeća 17. st., i konačno, naselja koje je obnavljala ili dograđivala krajška vojna uprava od oslobođenja pa tijekom 18. stoljeća. U svim povijesnim fazama Udbina predstavlja vrlo složenu situaciju i simbiozu fortifikacijskih i gradskih sadržaja vojnih i civilnih objekata. Točnija analiza arhitektonskih ostataka bit će moguća tek nakon arheološkog otkopavanja cijelogoga toga povijesnog slojevitog kompleksa. A ta istraživanja, već na temelju sadašnjih spoznaja, trebaju odgovoriti na neka pitanja. Što predstavljaju dva tako bliza zida koji okružuju središnju kulu? Možda svojevrsnu bastionsku kurtinu po-

Sl. 5.

Tlocrt Udbine prema Gjuri Szabi, 1920: 206, slika 226 (original u bečkom Ratnom arhivu, signatura G 1a 55)

punjenu zemljanim nasipom? Kada je to napravljeno? Jesu li svi obrambeni zidovi oko udbinskog naselja bili građeni od kamena ili u nekom dijelu i kao palisadna ograda? Gdje je bio stariji dio podgrađa, srednjovjekovni, predturski a gdje iz turskog vremena, kada je nakon uništenja srednjovjekovne hrvatske Udbine to utvrđeno mjesto naselilo novo, tursko stanovništvo?

Na kraju, uz ovo pretraživanje materijalnih ostataka stare Udbine, još nekoliko važnijih podataka iz pisane povijesne građe. Najprije treba napomenuti da mnogi raniji pisci ličke povijesti zbog nedostatka istraživanja na terenu, nisu razlikovali dvije posve očito različite povijesne lokacije i zaista dva vrlo bliska povijesna mjesta, Krbavu i Udbinu. Ili su ih miješali ili topografski poistovjećivali.²⁴ Najstariji podaci o Krbavi kao naselju potječu već iz 11. st. jer su kravaski župani Desimir (1078.), pa župan Desila (Desimir) i drugi (1100. - Bašćanska ploča) morali na Krbavi negdje prebivati. Godina osnutka Krbavske biskupije 1185. ne potvrđuje Krbavu samo kao naselje nego također kao grad u kojem je sjedište nove biskupije. Neke sačuvane papinske isprave iz 14. st., točnije isprava pape Ivana XXII. iz 1332. govori o Krbavi kao o gradu kravskih građana. Taj naziv grada, tj. Krbava, nalazimo u ispravi pape Grgura XI. godine 1375.²⁵

Već tih godina 14. st. grade se nova utvrda i novo naselje na Udvini. Sredinom 15. st. u Krbavi su nastale posve nove prilike zbog ugroženosti od turskih napada iz Bosne. Biskup Vid Ostojić Marinić u pismu posланом papi u Rim ispričava se što osobno nije mogao doći i podnijeti mu izvješće o stanju Biskupije, jer je njegova biskupija na granici prema Turcima. Još bolje dokumentira propadanje i nestanak srednjovjekovne Krbave, a indirektna je potvrda za izgradnju novog naselja pod turnjem udbinskim, bula pape Pija II. iz 1460., kojom se zbog opasnosti od turskih napada, biskupsko sjedište prenosi iz Krbave u frankopanski grad Modruš. Isprava govori da je kravaska katedrala već tada ruševna i da se nalazi "u šumom obrasлом i od naselja udaljenom kraju....." Možda u tom opravdanju prijenosa biskupske stolice, u kojem sigurno ima udjela frankopanska politika obiteljskoga prestiža, ima nešto pretjerivanja. Ono spominjanje naselja od kojega se daleko nalazi već

²⁴ Vj. Klaić, koji je najbolje poznavao sve pisane izvore za povijest Krbave, nije poznavao Krbavu u prostoru i ostacima njezinih spomenika pa je i napisao ovaku krivu pretpostavku: "Vrlo je stoga vjerojatno da se Udbina u starije vrijeme nazivala, naročito od tuđinaca, kravaskim gradom...." KRUHEK, Milan, Topografija Kravске spomeničke baštine, u zborniku: KRBAVSKA BITKA, 100.

²⁵ Vidi bilj. 10. i 17. "...clero et populo civitatis..." KLAJČ, Vjekoslav, GRAĐA II, 2

zapuštena krbavska katedrala, može biti samo novo naselje na Udbini. Spomenuli smo već I.Tomašića koji govori da se bitka s Turcima kod Vrpila 1491. dogodila "blizu Udbine". Dakle, posve je sigurno da je prije Krbavske bitke stara Krbava već napuštena, a da se novo naselje s novom utvrdom, koje se sada zove Udbina, nalazi nedaleko, na drugome mjestu, tamo gdje su i danas opisani arheološki ostaci utvrde i zaštićenoga udbinskog naselja. To je Udbina Krbavskoga boja koja se u opisu toga ratnog događaja spominje na više načina.²⁶

Turska su osvajanja uskoro ugrozila i bolje utvrđenu Udbinu. Krbava i Lika osvojene su do 1527. godine, do kada je postupno nestajala i Udbina. Ona kao srednjovjekovno hrvatsko naselje posve nestaje između 1522. i 1525. godine. Ostala je samo utvrda, a služila je stražarskim vojnim posadama da prate kretanje Vlaha koji su pljačkali pogranična područja i kretanje osvajačkih turskih vojski. Povijest srednjovjekovne hrvatske Udbine konačno završava pred ljetom 1527., kada su je Turci osvojili, u nju smjestili svoju vojnu posadu te počeli utvrđivati i naseljavati podgrađe udbinske utvrde. Zato te godine Krsto Frankopan piše senjskom biskupu Franji Jožefiću: "Ono ča smo imali na Hervatih, to nam zavsema Turci razrobiše, pokli je Udbina vzeta", a sada bosanski paša "trdi Udbinu, Mersin i Komić."²⁷

Kurjak

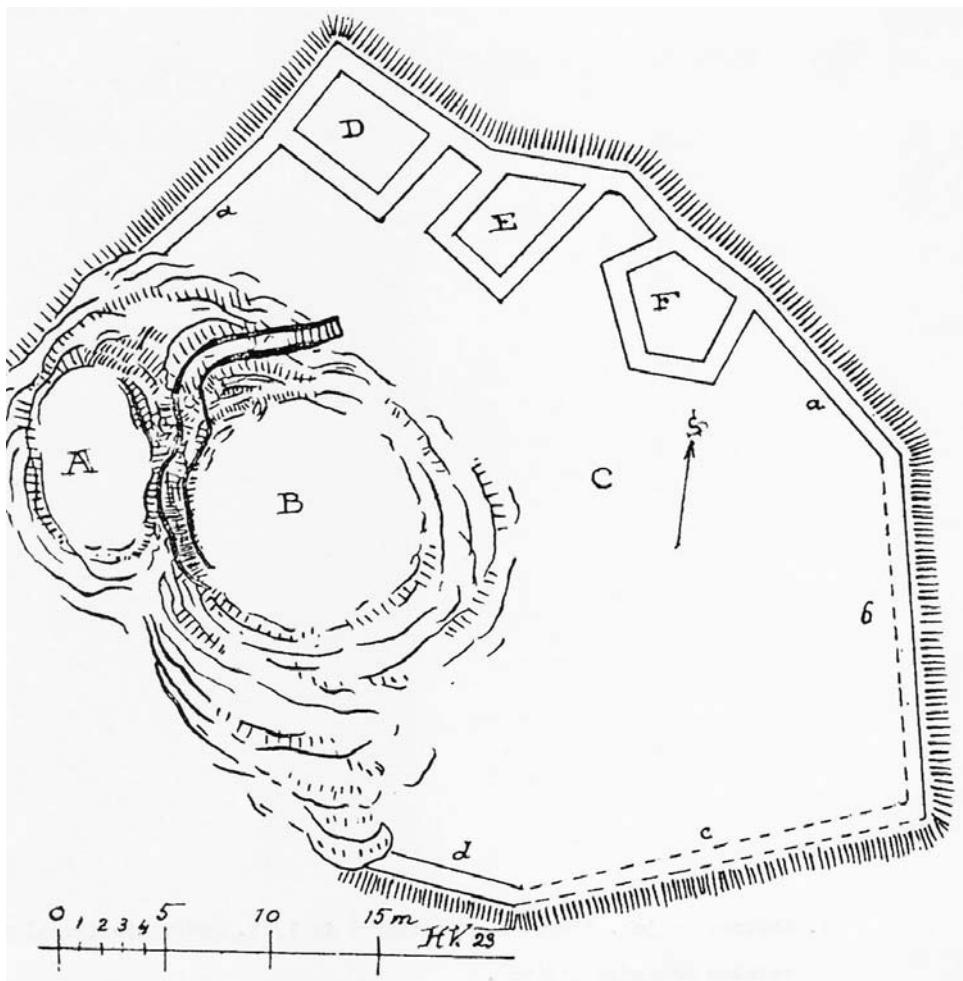
O velikoj starosti ove utvrde govori i samo ime koje neki istraživači izvode iz osobnoga imena prvog nositelja te rodovske zajednice, imena Cirijak. Starost kurjačke utvrde potvrđuje i usporedba položaja, veličina i način gradnje s onima stare Krbave i sličnima u Krbavi, Lici i Gackoj. Gotovo je identičan položaj uzdignute kamene gromade na čijem je vrhu na najvišim točkama otučenih i zaravnatih malih kamenih glavica nekada mogla stajati drvena utvrda za mjesnu stražu roda Kurjakovića i nadzirati prostor, sjeveroistočno prema Krbavi i Udbini, jugoistočno do Komića i Ondića, a u zapadnom smjeru prema Pločama. Tragova fortifikacijske dogradnje danas više nema, pa je teško zamisliti srednjovjekovni izgled ove kamenite gla-

26 Dok Turci nisu osvojili i Udbinu u utvrdi je držao straže i uhodarsku službu Ivan Kobasić, gospodar Brekovice na Uni. On je tijekom 1524.-26. "de castro Udwyna" poslao mnogo pisama i izvješća o kretanjima turskih martologa i stanju na tom području. KLAJČ, Vjekoslav, GRADA, 7.

27 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, Acta croatica, Zagreb, 1863., 221-222.

Sl. 7.

Kastrum Kurjak, tlocrt V. Henneberga
iz 1923. godine (original u Hrvatskom državnom arhivu)

vice korištene za održavanje straža i veću sigurnost kurjačkog naselja. Moguće ju je tek približno opisati. Ta je utvrda površinom bila nešto veća od one krbavske. Imala je dvije položajne razine, a prema tome i dvije osnovne komplementarne, ali različite povijesne zadaće: gornju, mnogo manju razinu na golid stijenama te kao iz zemlje izrasle kamene gromade i donju, nižu i veću pod njom, sa sjeverne i istočne strane položenu na blažoj zaravni te ogradiću obrambenim zidom i kulama i nekim prizidanim objektima. Tek iza tih zidova okomito se silazilo u okolnu široku kurjačku zaravan. Taj je branjeni prostor vjerojatno bio dio podgrađa grada Kurjaka, mogao je poslužiti i kao mjesto zbjega i zaštite za narod nebranjenoga dijela nase-

lja. Ovdje ostaje otvoreno pitanje župne crkve kurjačkoga naselja. Njezine su ostatke raniji istraživači vidjeli nešto dalje od utvrde, bliže vodi koja je, sigurno barem u kišnim razdobljima tekla kao potok, pod samim Kurjakom ili još dalje, istočno, uz potok Tušicu.²⁸

Istražujući utvrdu starohrvatskoga Kurjaka, Vjećeslav Heneberg je 1923. ovako opisao njezin položaj i izgled. "Grad Kurjak, nesumnjivo stolica kneza Kurjaka i njegovih potomaka knezova Kurjakovića, bijaše podignut na litici kod Bastinih kuća u selu Kurjaku. Ta litica što se diže na oniskom usponu usred polja vrlo je značajna i vidi se daleko, čak iz Komića i svih ostalih mjesta, što su se smjestila na ovoj visoravni između Udbine i Ploče i ona je upravo strateško čvorište čitavog ovoga kraja... Sam grad stajao je na vrhu litice i to na dva zaravanka (A i B). Do tih zaravanaka vodi djelomice u kamen usječena staza što se na strmmim mjestima pretvarala u stube. Tragovi tih stuba vide se još na njezinom početku. Na samoj litici danas više nema ništa zida, jer su seljaci sav kamen upotrijebili za gradnju svojih kuća. Na podnožju te litice sterao se drugi dio grada (C). Tu još stoje temelji gradskog zida što su se nastavljali i dalje kod (B i C), no tu ih možemo tek naslućivati, jer je južni dio tog donjeg grada danas pretvoren u polje, te se istom kod (D) opet nalaze temelji zida, što je ovdje vodio do litice. Uza zid nalaze se temelji četverougaonih zgrada (D i E) i zatim temelji peterougaonog tornja (F) što ga danas zovu tamnica. Uz taj toranj morao je negda biti ulaz u grad. Još valja spomenuti da se na jug zida sterao još jedan dio grada, no taj ne bijaše obzidan zidom, nego zatvoren tek nasipom, i to je možda bilo podgrađe utvrđeno opkopima i palisadama. Uostalom taj dio je zapravo neka velika ponikva".²⁹

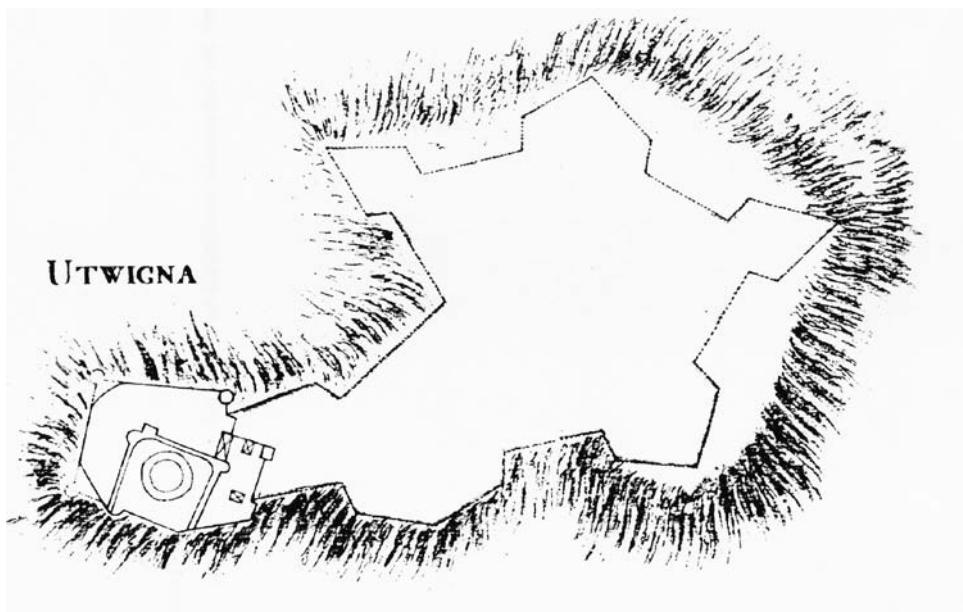
Istražujući taj položaj, nismo zapazili ostatke utvrđivanja kamenom gradištem. Dominantna je kamena glavica nejednakih razina kamenitih stijena, s vidljivim tragovima razbijanja i nivelliranja, vrlo nalik slici i izgledu položaja krbavske utvrde. Na liticu se moguće popeti samo planinarskim veranjem, a sada se više i ne vide spomenute, u stijenu usječene stube. Površina te gornje, nepravilne kamene platforme mogla je biti otprilike 10x15 m, dakle, nešto manja od krbavske glavice, nivellirana raznim kamenim i drvenim supstrukcijama i dograđena u drvu kao mjesto

28 FRAS Franjo Julije, Topografija Karlovačke vojne krajine, Gospic 1988, (prijevod), 143-144.

29 Rkp. Vjećeslava Heneberga nalazi se, kao ostavština u Državnom arhivu Hrvatske u Zagrebu, a neki raniji njegovi planovi i u Konzervatorskom odjelu Uprave za zaštitu spomenika kulture u Ministarstvu kulture R. Hrvatske.

SI. 6.

Plan Udbine iz 1699. godine s projektiranim utvrđenjima oko naselja (Marsigli)

za održavanje straža i veću sigurnost naselja. Niža razina Kurjaka bila je veća i ravnija, veličine oko 20x45 m. I taj je prostor, vjerojatno kao podgrađe gornje utvrde, nekada bio okružen zidovima, danas sačuvan samo u tragovima, a dijelom, možda kao ograda, rekonstruiran od suhozida. Položaj i izgled Kurjaka skicirali su i opisali već spomenuti Vj. Heneberg i M. Sabljar, ali se njihovi crteži ponešto razlikuju. Sabljar je ondje vidio izduženo podgrađe i više prizidanih objekata uz zidove. Heneberg crta vanjske zidove nešto više zaobljene, mjestimice propale, a uz njih tri zidana objekta. Jedan od njih, prema Henebergovu crtežu, ima oblik nepravilnog peterokuta, što je malo čudno. Možda je tu bila kružna kula, što bi moglo biti bliže istini. Prema Sabljarovoј skici, na vrhu kurjačke kamenite glavice nalazila se u tursko doba Kurtagića-kula, koju je u ratu za oslobođenje Like i Krbave 1687. uništio karlovački general Herberstein; a što bi opet na sličan način produžavalo povijesnu sudbinu Kurjaka kao i stare Krbave (Karaula).³⁰

Kurjačko naselje, za koje ne znamo koliko je bilo razvijeno, ni kakvo mu je bilo značanje u bližem i daljem susjedstvu, vjerojatno se smjestilo jugozapadno od utvrde, tamo gdje je dijelom današnje groblje. Možda je tu bila i srednjovjekovna župna crkva, okružena grobljem i kame-

³⁰ HENEBERG, Vječeslav, nav. rkp, str. 23.

nim grobnim pločama koje crta M. Sabljar, a koje podsjećaju na grobne ploče stećaka u položenom položaju. Možda današnje groblje još uvijek čuva tu sakralnu tradiciju i položaj srednjovjekovnoga Kurjaka, jer je teško povezati naselje Kurjaka u podgrađu utvrde sa 2 kilometra udaljenim tragovima crkvice podignute uz potok Tušicu.³¹ Idući s južne i zapadne strane, u blizini kurjačke utvrde i danas je vrlo povodno tlo, kroz koje za vrijeme kiša teče potok. U svakom slučaju, očito je da bi se s više sigurnosti moglo odgovoriti na ovakva pitanja nakon temeljitijih istraživanja. Tek običan pregled terena, makar više puta ponovljen, nije dovoljan, a sva je ovdašnja srednjovjekovna povijest odavno pokopana pod današnje ledine i šumsku vegetaciju.

Pomažu li nam u tom iščitavanju povijesnoga Kurjaka kakvi zapisani podaci? Njih je vrlo malo o toj utvrdi i time naselju. Tek se u 14. st. o sinovima kneza Kurjaka piše kao o knezovima Krbave.³² S. Pavičić u studiji o ličkim rodoma i plemenima Kurjakoviće smatra izdankom razmnoženoga plemena ličkih Mogorovića. Za Kurjakoviće kaže da su "kneževska hiža od plemena Gusića, a Gusići su gospodarili i Krbavom "od 1298. do pada Krbave pod Turke 1526." Još je zanimljiviji zaključak S. Pavičića: "Odkako se u župi Krbavi pojaviše knezovi Kurjakovići, nestaje u poznatim spomenicima svakoga traga plemenu Gusića", što bi značilo da su Kurjakovići feudalni izdanak krbavskog plemena Gusića kojem su se nametnuli kao vođe, a poslije i kao gospodari župe Krbavske. Zato na kraju zaključuje: "U 14. i 15. st. nalazimo knezove Kurjakoviće gotovo kao jedine gospodare čitave župe Krbave..."³³ Prema tim škrtim povijesnim zapisima Kurjak bi bio najvažnija utvrda plemena krbavskih Gusića koja se od vremena kneza Kurjaka u 13. st. počinje zвати njegovim imenom. Vlast njegovih sinova proširila se Krbavskom župom u kojoj su zagospodarili, stekli te sami gradili i dogradivali i druge krbavskе utvrde, a na kraju su i svoje izvorno plemensko ime zamijenili feudalnim pridjevkom knezovi Krbavski. Izvorno ime plemena Gusića sačuvano je tek od toga roda koji se preselio u područje Gacke župe i tu je podignuo svoju novu utvrdu Gusić-grad i spominjani "Turan" u Udvini.³⁴

31 SABLJAR, Mijat, Rkp. u arhivu HAZU pod sg. XV – 23/D, VI – 81. Sliku tih grobova-stećaka vidi u nav. radu KRUHEK, Milan, u: KRBAVSKA BITKA, 110

32 KLAJČ, Vjekoslav, Rodoslovje knezova Krbavskih od plemena Gusić, Rad JAZU, knj. 134, Zagreb, 1898, 190-214., te isti autor: Prilog rodoslovju Kurjakovića knezova Krbavskih od plemena Gusić, Vjesnik hrv. arh. društva, NS.IX,1906-1907, Zagreb, 1907., 77-80.

33 KLAJČ, Vjekoslav, Hrvatska plemena, nav. dj. 56.

34 KLAJČ, Vjekoslav, GRAĐA II., 2

To je za sada sve što znamo i što je moguće reći o Kurjaku kao o istaknutom utvrđenom položaju, i danas vrlo uočljivom u širem pejzažu prostora između Komića, Krbave i Ploča.

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Lika i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

Komić-grad

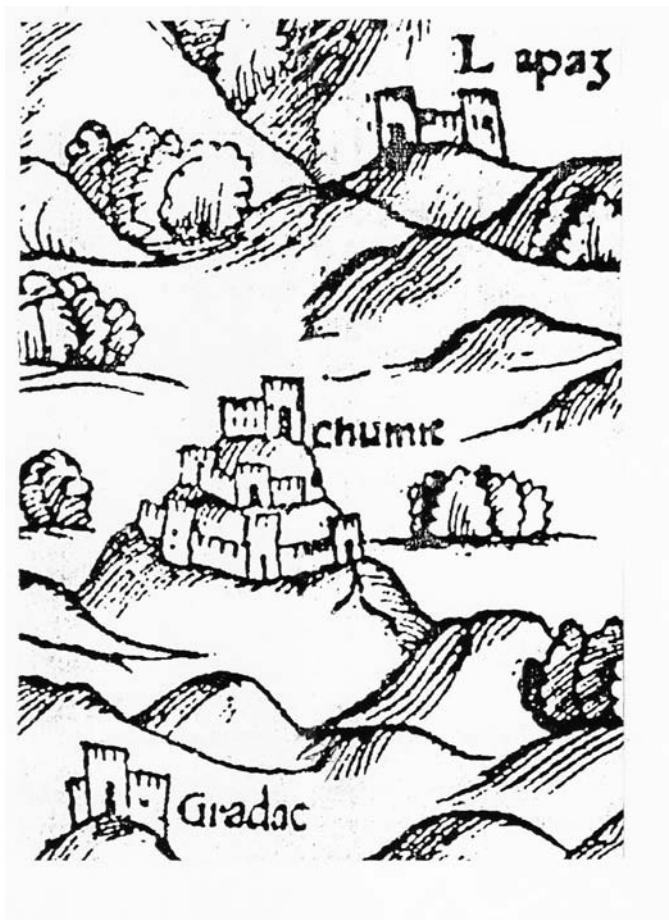
Po položaju, trajanju izgradnje, tipološkim obilježjima, sačuvanim graditeljskim ostacima i povjesnom značenju zauzima posebno mjesto među srednjovjekovnim građevnim spomenicima Krbave, pa i cijele Hrvatske. Komić je rana srednjovjekovna plemenska utvrda i razvijeni feudalni kastrum gospodara Krbavske župe u 14. st. Gornja utvrda, "akropola" grada, jednaka je položajem, približna veličinom i po funkciji slična istodobnim utvrdama u Krbavi i Lici (Krbava, Lapac, Kurjak, Ostrovica, Mogorović, Pavlovac i dr.). Razlikuje se od njih visinom; jer to je najviša klišura okomitih stijena, tridesetak metara viša od pod njom stoljećima dograđivanoga feudalnog kastruma i podgrađa. Općenito, Komić je jedna od najviših krbavskih i ličkih utvrdra. Zbog toga je put do samoga vrha mnogo teži nego na krbavsku ili kurjačku utvrdu. Danas, kada nema pomoćnih drvenih ili kamenih supstrukcija, koje su vjerojatno postojale, ni u živu stijenu usječenog prolaza, doći na planinarsku utvrdu pravi je planinarski pothvat. Komić je na najvišem položaju i zajedno sa spomenutim utvrdama, a u vidnom dosegu i kontroli prostora i komunikacija cijelog južnog i zapadnoga dijela Krbavske župe.

Ta golema kamenita glavica posve je i sa svih strana nepristupačna, izdužena u obliku bademaste platforme, veličine 12x30 m. Bila je dograđena obrambenim i stambenim objektima, ali čini se, ovdje više kamenom nego drvenom građom. Na vrhu su vidljivi tragovi branič-kule i vjerojatne čatrnje, nakapnice, koja je skupljala oborinsku vodu. Za razliku od utvrde na Krbavi i Kurjaku, taj ne baš gostoljubiv prostor, na južnim i zapadnim padinama pod komičkom glavicom, bio je, vjerojatno nakon tatarske provale, od 13. do 14. stoljeća, dograđivan i izgrađen unutar gradskih zidina veličine oko 35x70-80 m. Danas je cijeli prostor obraстао u šumu, kamenit je i pod ruševinama, gotovo neprohodan i teško otkriva svoje nekadašnje povjesno stanje.

Položaj i sačuvani ostaci komičkih utvrda privlačili su i starije istraživače. Izabiremo vrlo živopisan i realističan Frasov opis. "Na vrlo strmom i prilično visokom brdu Šaranča, kojega vrh oblikuje stjenovitu masu nalaze se ruševine grada kneza Karlovića, nazvane Karlovića dvori. Prostor koji je s vremenom opustio i zarastao u žbunje, bukvu i drugo drveće, zauzimaju u raznim pravcima vrlo

Sl. 8.

Karta M. Pagana iz 1527. godine, detalj s Komićem

debeli zidovi od lijepo klesana kamena. Ovdje se mogu vidjeti tri gotovo posve srušena bunara, od kojih je najširi dva hvata dubok, građen kamenim blokovima: još uvijek u njemu ima vode... Istočno, tik uz obronak, stoji četvrtasta zgrada, koja je više od polovice propala i samo još postoji istočni zid visok 4 hvata. Zgrada je vjerojatno bila dvorska kapela. U jednom kutu gdje stoji još dio svoda, vidi se al fresco podloga modre boje. U zidovima, koji još stoje, zidana su lijepo isklesana postolja, vjerojatno za oltarne kipove. Sve se ove ruševine naslanjavaju prema sjeveru i zapadu na gotovo okomitu hrid. Da se na nju uzvereš, treba upotrijebiti i ruke i noge. Gore je drugi ravni okrugli prostor promjera 4 hvata, okružen zidom, vjerojatno nekadašnji toranj, a u sredini također je obrušen bunar. S ovog mjeseta puca vidik naširoko. Samo vratoloman čovjek, koji ne pati od vrtoglavice, može doći do ruba stijene i gledati u

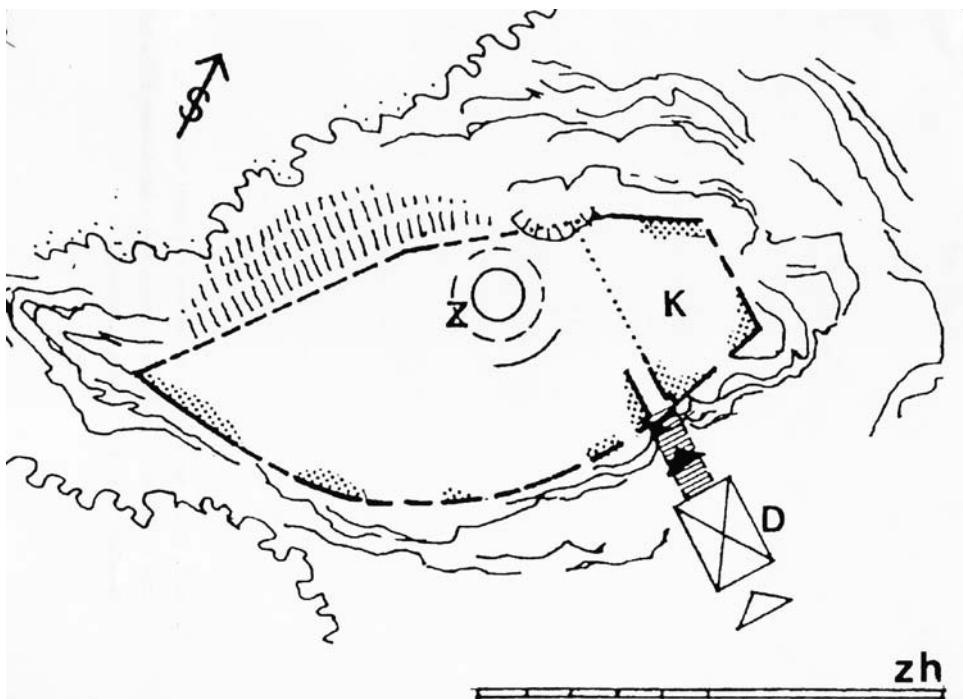
dolinu.” Dok je Fras dobro opisao “svoj doživljaj” Komića, Vj. Heneberg bio je točniji u sagledavanju i crtanjtu njegova tlocrta. “Karlovica dvori na Komiću bijahu veliki, do 115 m dugačak i 75 m širok burg na vrlo strmom i kamenitom vrhuncu Komića. Bijaše sagrađen u tri etaže, od kojih najviša, silna litica s najčvršćom utvrdom na vrhu, potpuno brani grad sa sjeverne strane. Druga etaža (B) i nije drugo nego utvrđeni strmi obronak podno litice, dok je najdonja etaža (C) ravnjak, što se stere pod tim obronkom.”³⁵

Naša višekratna istraživanja toga prostora uglavnom potvrđuju ranije zapise, opažanja i mjerena, tek što je danas posvuda manje zidova brojnih i raznonamjenskih građevina Komića, posebno iz vremena njegovih povijesno najznačajnijih godina, a sve je još više zaraslo u šumu i razno raslinje. Naše izmjere prostora približne su onima Vj. Heneberga. Nije teško prepoznati komičke Henebergove bunare (očito čatrniye, cisterne, nužne u tom životnom prostoru!), mjesto i ostatke kapele, pa i neke još vidljivo sačuvane ostatke vanjskih obrambenih zidina i kula. Iz tih ostataka vidljivo je da su neki dijelovi bili građeni vrlo kvalitetno, drugi opet manje kvalitetno i manje debljine zidova (posebno oni u donjem dijelu grada i unutar bra-

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Lika i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

Sl. 9.

Komić, tlocrt jezgre burga na izdvojenoj visokoj klisuri. Prilaz burgu vjerojatno je vodio preko drvena tornja (D) sa stubama; K – branič kula; Č – čatrniya (crtao Z. Horvat)

njenog, dvorišnog prostora). Frasova “isklesana postolja” za kipove, vjerojatno su bile tek konzole koje su nosile pete rebara, gotičkog svoda kapele.

Heneberg je dva puta bio na Komiću, 1923. i 1934., pa je i sam ispravljao i dopunjavao svoj prvotni crtež. Na prvom je tlocrtu iscrtao tek približnu sliku. Drugi tlocrt, izradio ga je vjerojatno ing. arh. F. Filakovac, potpuniji je i donosi mnogo više arhitektonskih detalja. Međutim, taj tlocrt iscrtava i dosta zidova koje ni Heneberg nije mogao vidjeti nego ih je tek logikom gradnje i konfiguracije terena, naslućivao ili prepostavljao. Na tom je tlocrtu najzanimljivija gradska kapela.

Bez podrobnijega istraživanja, od čišćenja terena te barem u dijelovima nužnog arheološkog iskopavanja, danas nije moguće izraditi točniju i potpuniju tlocrtну sliku i arhitektonske detalje Komića. Posve je sigurno, što potvrđuje i ovakvo jednostavno “upoznavanje” s poviješću tih ostataka, da je Komić srednjovjekovni utvrđeni grad, te da je nastajao od 12. st. do turskih prodora iz Bosne u ove krajeve Hrvatske, dakle, do kraja 15. stoljeća.

O Komiću ima više sačuvanih povijesnih podataka, ali tek iz vremena feudalne dominacije njegovih gospodara knezova krbavskih Kurjakovića. Vijest da je u Komić-grad došao i tu kraće boravio kralj Sigismund 1397. govori da je tada u tom dijelu Hrvatske Komić bio jedan od najvažnijih utvrđenih gradova, a njegov gospodar dostojan kraljevskog posjeta.³⁶

U Komiću 1462. ispravu piše knez Karlo Krbavski. Njome, u zalog daje svojoj majci gospodi Margareti za 160 zlatnika posjed svojih sela Trašćana i Butkovića.³⁷ Godine 1468. u Komiću Pavao, knez krbavski, daje Ivanu Gusiću od Jadrtove Vasi dio svoje zemlje u selu Tršćane u Lici.³⁸ Iduće 1469. godine u Komiću piše ispravu Karlo, knez krbavski, kojom objavljuje prodaju svoje zemlje Franovčine, blizu sela Trnova plemenitom Ivanu Benkoviću od Plavna, kaštelanu grada Zvonigrada, za 100 dukata.³⁹ Godine 1509., kada je već odavno napuštena stara Krbava, a dugo stoji i Udvina s novim utvrđenim podgrađem, u Komiću su i dalje boravili nasljednici Ivana Karlovića Krbavskog, koji je poginuo u Krbavskom boju 1493., Ivan i njegova se-

36 ŠIŠIĆ, Ferdo, Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga, *Vjestnik kr.-hrv.-slav.-dalm.-arkiva*, V/1-2, Zagreb, 1904., 23. “... et die martis 6 mensis februarii recessit dominus rex Sigismundus de Tinio et ivit ad Comichium”. Vidi i rad: M. Kruhek, *Povijesni put kralja Sigismunda od Nikopolja do Križevaca* (rujan 1396. – veljača, 1397) Čsp, Kaj, br. 2, 25-39.

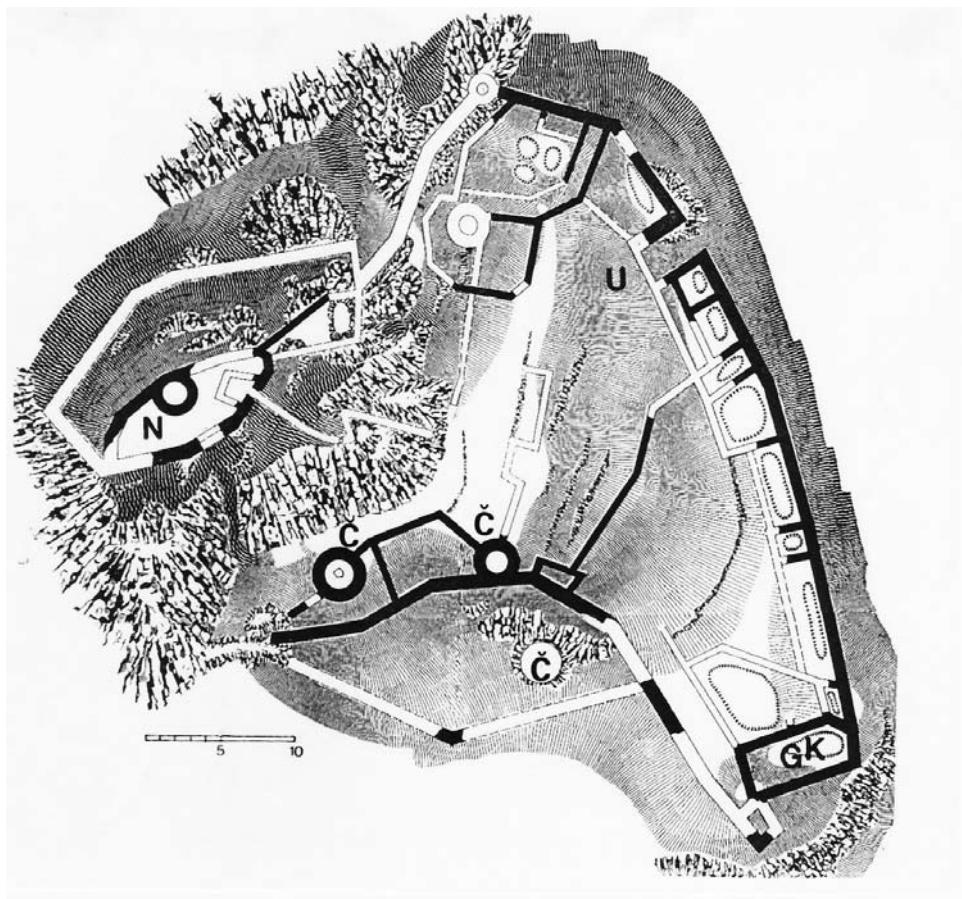
37 KLAJČ, Vjekoslav, *Građa II*, 2

38 KLAJČ, Vjekoslav, *Građa*, 4-5

39 KLAJČ, Vjekoslav, *Građa II*, 5

SI. 10.

Komić, burg knezova krbavskih, tlocrt; N – jezgra burga na visokoj litici; U – ulaz, Č – čatrnje; GK – gradska kapela; (crtao F. Ilakovac i V. Henneberg, original u Ministarstvu kulture, UZKB, Planoteka)

stra Jelena, koji drže u vlasti još tri utvrđena grada, Komić, Udvinu i Podlapac.⁴⁰ Zadnji zapis o Komić-gradu je pismo Krste Frankopana 29. svibnja 1527. iz Križevaca senjskom biskupu Franji Jožefiću: "... ovo ča smo imeli v Hrvatih, to nam li savsema Turci razrobiše, pokli je Udvina vzeta.... sada tvrdi Udvinu, Mersinj i Komić paša bosanski".⁴¹ To je bio konačni kraj srednjovjekovnoga Komića. Koliko su dugo u tome gradu Turci držali svoje straže, ovisilo je o strateškoj sigurnosti osvojene Krbave. U svakom slučaju Komić u tursko vrijeme, zbog velikih promjena u načinu ratovanja, strateški postaje manje važan. Bio je predaleko i previsoko od novih putničkih smjerova i nove političke organizacije, sada na drugi način uređene, turske Krbave.

40 KLAIĆ, Vjekoslav, Građa II, 7

41 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, nav. dj., 222, i bilj. 46.

Svojim položajem i tlocrtnim oblikom Mrsinj-grad odražava tipično rješenje srednjovjekovnog odabira i načina zaštite utvrđenoga mjesta i naselja. Mrsinj je to i bio. Utvrda se smjestila na rubu istaknute kamene litice razvučene Mrsinske gore od Korenice prema sjeverozapadu, gdje se na nižoj razini, ali bliže prometnici prema Homoljcu i prijevoju što iz Krbave vodi u Liku, smjestila još jedna, manja utvrda, Prozor ili Pogledalo. Put do Mrsinja moguć je s južne strane od Korenice, preko dužeg i manje strmog puta ili pak sa sjeverne strane od zaselka Vrelo, pa strmom, vrletnom stazom do vrha, kamenitog i golog zaravanka oštro izbočene stijene. Krajnji dio te kamenite izbočine okomito se ruši na istočnoj i južnoj strani. Heneberg slično opisuje položaj Mrsinj-grada. "Nad Korenicom dižu se 1097 m nad morem ostaci Mrsinj-grada. Sam grad se smjestio na silnoj litici, što se okomito ruši prema Korenici i Vrelu. Dostupan je grad jedino sa sjeverne strane, gdje je ta litica od ostale kose odijeljena jednom ne odveć velikom uvalom... Zbog toga položaja su ruševine Mrsinj-grada upravo impozantne, no od samih zidova sačuvano je prilično malo, te nam je danas preostala jedino općenita slika gradine".⁴²

Tlocrtni gabariti ostataka zidina slijede crtu kamenih litica sa sjeverne, sjeverozapadne i sjeveroistočne strane; koliko se to prema malo ostataka može uočiti. Na pretpostavljenome mjestu ulaza, gdje je trebala biti najsigurnija obrambena zaštita grada, prokopana je zaštitna graba; vjerojatno nekada s drvenim mostom preko nje. Tu je sačuvan dio vrlo debelih i kvalitetno zidanih obrambenih zidina. Možda je to ostatak četverokutne branič-kule. Na najnižem dijelu toga branjenoga prostora, na istoj strani, nalazi se zarušeni objekt kružnog tlocrta, vrlo kvalitetno zidan, vrlo vjerojatno čatrnj za vodu – jednaka onima kake su bile na Komiću.

Svi sačuvani dijelovi ziđa zidani su kvalitetno, s priklesanim, gotovo kvadratno klesanim kamenom, na način romaničke gradnje druge polovice 13. st. ili početka 14. st. Tragovi starije arhitekture nisu utvrđeni. U sredini zavanka toga utvrđenoga prostora u živu je stijenu uklesano nekoliko terasa, vjerojatno temelja nekih građevina, koje su mogle biti i zidane ili na toj kamenoj platformi i dr-

42 KLAJĆ, Vjekoslav, GRAĐA II., 9. "Još i danas uzdiže se Korenici na zapadu Mrzin vrh (1269 m.), a na sjeveroistočnom obronku te gore, koja se spušta prema Koreničkom polju, vide se ruševine Mrzingrada li Mrsinj-grada (1097 m), koji je nekada gospodovao čitavim poljem".

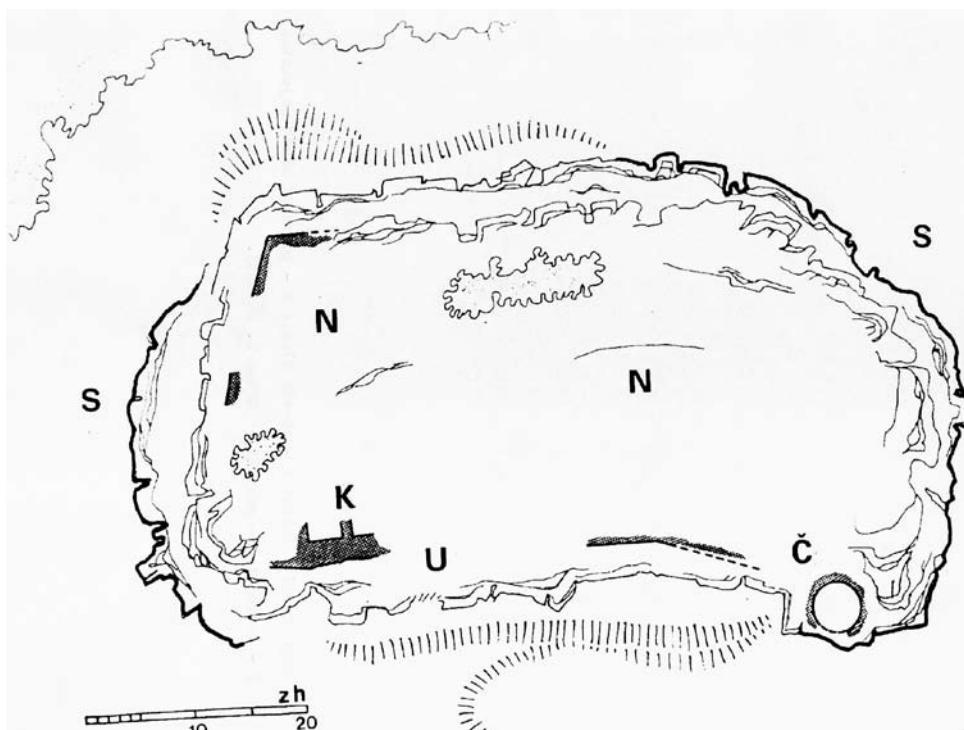
vetom izgrađene. Nema tragova ni drugih građevina koje bismo tu mogli tražiti, primjerice kakve crkve ili kapele, koja bi mogla poslužiti izbjeglom krbavskom biskupu dok je tu boravio u vrijeme tatarske opasnosti. Vj. Heneberg, koji je također ostavio bilješke o Mrsinj-gradu istražujući njegove ostatke 1923. gotovo ima iste informacije. On je također dobro uočio da su neki zidovi bili vrlo debeli i kvalitetno građeni. Posebno to dokumentira ostatkom četverokutne branič-kule na jugoistočnoj strani. Za kružnu građevinu na najnižem dijelu grada, koju smo prepoznali kao čatrnju, on je smatrao da je to bila kružna kula, ali je i on video da "na njezinom dnu i danas ima dosta vode", pa je na kraju došao do dobrog zaključka, "da je ta kula uopće služila kao bunar". U unutarnjem prostoru grada opazio je da ima živih stijena koje su istućene tako da su mogle služiti kao terasasta podloga za neke, od drveta sagradene objekte stanovanja ili drugih namjena.

Posve je sigurno da Mrsinj-grad nije nastao odjedan-put; u početku njegova postanka, bio je izgrađivan i dograđivan, vjerojatno već od 12. st. pa do turskih vremena. Sačuvani ostaci zidova govore da su mogli biti građeni nakon

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Lika i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

Sl. 11.

Burg Mrsinj, tlocrt: U – mjesto ulaza;
N – položaji nekih objekata; Č – čatrnja; S – provalija; K – branič kula (crtao Z. Horvat)

tatarske provale, dakle od druge polovice 13. pa i u 14. stoljeću. Kako je mogao izgledti Mrsinj-grad u vremenu kada je iza njegovih obrambenih zidova zaštitu potražio krbavski biskup koji je izbjegao iz nesigurnosti posve nezaštićenog biskupskoga grada Krbave za tatarske provale u Hrvatsku? Što su od njegovih zidina popravili Turci nakon što je Lika bila osvojena, kada su u Mrsinju, kao i Udbini i Komiću, postavili svoje straže? Možda bi još ponešto o tome mogla reći podrobnija i pomnija istraživanja postojećih arhitektonskih ostataka i neka buduća arheološka istraživanja. Za sada je teško jasnije označiti tu stratigrafiju građevinskih slojeva iz različitih povijesnih vremena.

Ni sačuvani povijesni zapisi ne govore mnogo o Mrsinju, iako je sigurno da je u srednjovjekovnoj Krbavskoj župi to bilo jedno od najvažnijih utvrđenih mesta. Iako veoma siguran, Mrsinj se izgleda nije razvio u veće naselje, pa nije bio ni političko-upravno ni značajnije crkveno središte. Pisanje nekih starijih autora da je to bilo mjesto prve biskupske stolice i biskupskoga dvora nije potvrđeno u povijesnim izvorima. Dapače Sladovićevu priču (kojem je i inače povijesna topografija vrlo slaba strana!) da je na splitskoj sinodi 1185. prvi izabrani biskup Matej počeo na Mrsinj-gradu uređivati biskupsko sjelo i graditi "stolnu crkvu i kapitol" doslovce opovrgava sama isprava osnutka Krbavske biskupije, koja određuje krbavskom biskupu "...neka svoje sjedište ima u Krbavi...."⁴³ Nije poznat nijedan zapisani podatak o Mrsinju iz rane krbavske srednjovjekovne povijesti koji bi mogao potvrditi takav zaključak. Istraživanja položaja i arhitektonskih ostataka Mrsinj-grada, osim što nisu dala nijedan dokaz takvom razmišljanju, govore o takvoj ideji kao posve nemogućnoj. Biskupska se sjedišta ne svrstavaju u nedostupne položaje srednjovjekovnih utvrda!

Mrsinj-grad spominju tek izvori kasnog, razvijenog feudalnog doba, uvijek kao "castrum", kao utvrdu, a ne kao naselje ili župu. Godine 1468. Grgur, sin pokojnoga Pavla, kneza krbavskoga, piše "u tvrdom našem Mrsinj-gradu" jednu ispravu o zalugu nekih zemalja za uzajmljenih 100 zlatnih forinti. Iste godine spomenut je Bartol plemeniti član roda Radoševića koji je spadao pod kastrum Mrsinj grada.⁴⁴ Taj je grad po smještaju u prostoru i svjedočanstvu njegovih arhitektonskih ostataka očito bio jedna od hrvatskih ranosrednjovjekovnih utvrda toga dijela Krbavske župe, ali se u pisanim izvorima počinje izričito spominjati tek u doba razvijenog feudalnoga društva Krbave. Tada je Mrsinj-grad kao važan strateški položaj postao interesom

43 CD II., 193

44 KLAJĆ, Vjekoslav, Grada II., 5.

feudalnih gospodara Krbave, knezova Kurjakovića Krbavskih, pa je jedna njihova grana po njemu dobila pridjev Mrsinjski. Spominju se tako "Miclaus Marsinschi", 1469; "Nicolaus de Merzyn", 1486, "Petrus Merchini", 1504, "Georgius comes de Merczyn", 1527.⁴⁵

Mrsinj, feudalnu utvrdu, napali su Turci. Nakon što su osvojili Krbavu i Liku te tu utvrdili i uredili svoju vlast, Mrsinj su zaposjele njihove straže. Ipak utvrda više nikada nije dosegnula svoje srednjovjekovno strateško i obrambeno značenje. Zbog izuzetno nepristupačnog položaja, čini se da su tu utvrdu Turci brzo napustili, a straže premjestili u pristupačniju, utvrđenu i novim stanovnicima, Vlasima, naseljenu Korenicu i nedaleki Bunić. Zbog toga se vjerojatno u vrijeme oslobođanja Like i Krbave od turške okupacije 1688. Mrsinj uopće ne spominje. Čini se, ta je utvrda bila napuštena i prepuštena vremenu.

Lapac i Podlapac

Praslavenski korijen riječi lap pojavljuje se u svim slavenskim jezicima i mnogi toponimi sadržavaju njegovo značenje. A sve inačice značenja te riječi povezane su za vodu ili zemlju; vlažna zemlja, močvarno tlo, pa i lapat kao komad zemlje. Zanimljivo je da se i jedno od drugih mogućih značenja imena župe Like i Krbave može povezivati sa značenjem riječi voda, pojmom koji je u tom krvitom tlu označavao prostor u kojem je voda, ili zemlja u kojoj ima vode, a koje su određivale mjesto nastanka naselja i utvrda i mogućnosti njihova održavanja.

Malo je neobično da utvrda na vrhu brijege nosi ime s pridjevom kao i naselje pod njom, Podlapac. Možda to nešto govori i o starini utvrde, pa onda o zaboravu njezine starine, a u novije vrijeme otkrivanju njezinih ostataka na brijezu i onda o suvremenom imenovanju naselja koje se nalazi pod Lapcem. A možda su povjesna priča i sudbina podlapačkih utvrda bile posve drugačije.

Danas postoje, istočno od Udbine, nešto sjevernije, topografski nazivi istog korijena i očito iste povjesne provenijencije, Donji Lapac usred Lapačkoga polja i Gornji Lapac u njegovu jugozapadnom kutu, odakle cesta ide dalje u Bosnu, prema Kulen Vakufu. Usred Lapačkoga polja je brdo Obljaj, kao stvoreno da se na njemu podigne utvrda koja bi dominirala cijelim Lapačkim poljem i imala pod nadzorom tu važnu prometnu komunikaciju. Nameće se pitanje nije li na tom brdu bila utvrda, možda istoga imena, koje nosi povjesno područje između Krbave i Une,

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Lika i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

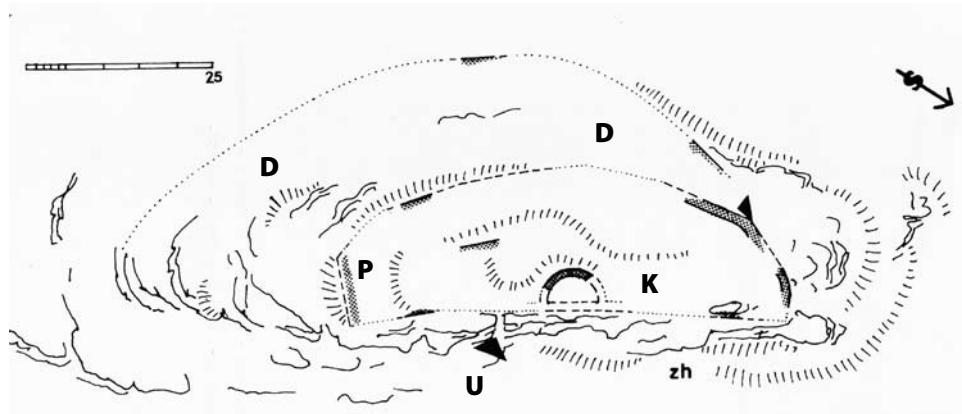
a danas ga čuva ime polja i sela Gornji i Donji Lapac. Za sada možemo ustvrditi tek da se povijesno ime svih triju naziva povezuje sa starohrvatskim plemenom Lapčana. Ostaci srednjovjekovne utvrde postoje, prema ranijim i našim istraživanjima, na vrhu brijege iznad sela Podlapca. Prema ranijim podacima, ostaci nekakvih utvrda postoje i na vrhu brijege Obljaj, no nažalost taj položaj za sada nismo istražili.

Do ostataka utvrđenoga grada Podlapca (zovu ga i Podlapčec) dolazi se kraćim usponom sjeverozapadno od sela, po dosta ogoljeloj padini brijege do njegova vrha na koti 971, koja je na karti označena imenom Gradina, a cijeli je prostor označen nazivom Podlapača.

Ostaci stare utvrde nalaze se na najvišem vrhu izduženoga grebena, pa temeljna tlocrtna slika ponavlja sliku konfiguracije terena. Sačuvani tragovi i ostaci zida protežu se u smjeru jugoistok - sjeverozapad te u izduženom luku zatvaraju branjeni prostor utvrde. Do ruševnih ostataka (unutarnjega grada) dolazi se od Podlapca, s jugoistočne strane i to do samog ruba okomite strmine uz koju se naziru tragovi zida i u sredini nešto više zarušenih ostataka prostrane kule polukružnog tlocrta. Utvrđeni položaj je, sudeći prema tragovima zida, bio zatvoren dvostrukim pojasmom zidova. Vanjski obodni zidovi sačuvani su tek u kratkim segmentima, bez naznake kakve kule ili polukule; bili su možda tek ponegdje zalomljeni, što ih je učvršćivalo. Taj vanjski zid nije bio uobičajne debljine, nego 80-100 cm; i to govori o gradnji u ranom vremenu razvijenoga srednjega vijeka. Unutar branjenog prostora, u tom plitkom, krševitom tlu nema tragova građevina; može se tek pretpostaviti, prema ostacima vanjskih zidova, da je nasuprot ulazu u utvrdu, na jugozapadnoj, njezinoj kra-

Sl. 12.

Burg Lapac – Podlapac:
U – ulaz; K – branič-kula;
P – položaj palasa;
D – podgrađe
(crtao Z. Horvat)

ćoj strani, možda ipak bila glavna građevina, palas utvrde.
(Vrlo slična je situacija na Mrsinj-gradu!)

Uz kratku povijest objašnjenu na temelju neznatnih arhitektonskih ostataka Podlapca, malo je sačuvanih pisanih podataka o toj utvrdi. Više pisanih podataka iz srednjega vijaka sačuvano je o Lapčanima i Lapcu.

Starohrvatsko pleme Lapčana, uz Mogoroviće Ličke i Kurjakoviće Krbavske, bilo je jedno od tri najveće plemenske zajednice na području između Velebita i Plešivice, između rijeka Like i Une. Ali, o utvrdama toga plemena prije 13. st. malo je sačuvanih vijesti. Pleme Lapčana spominje se u hrvatskoj povijesti vrlo rano, već za hrvatskog kralja Zvonimira u 11. st.⁴⁶ U ispravi iz 1102. u tzv. Ugovoru dvanaest hrvatskih plemena (*Pacta conventa*) s kraljem Kolomanom, spomenut je knez Martin iz roda Karinjana i roda Lapčana.⁴⁷ U zadarskoj ispravi iz 1166. spominju se neki plemeniti Lapčani kao svjedoci pri određivanju međa. U ispravama iz 1258., 1263., 1294. i 1360. također se spominju neki plemeniti Lapčani kao svjedoci, kao suci plemenskoga suda, a 1263. nabrojene su pojedinačno sve "hiže" (sela i zaselci) plemena Lapčana. Godine 1393. spomenut je župan lapački i kaštelan nekoga kastruma u toj župi ili kotaru, kastruma Conuba.⁴⁸ Godine 1430. napisana je prva od niza isprava vezanih za kralja Sigismunda, koji se u tom dijelu Hrvatske domogao vlasti nad više utvrda i posjeda. U stalnoj oskudici novca više puta ih je zalagao, tada već moćnim feudalnim obiteljima, knezovima Krčkim (Frankopanima), pa čak i svojim rođacima, knezovima Celjskim. Tako 1430. ispravom od 6. svibnja, između ostalih, daje Nikoli knezu krčkom i modruškom, u zalog kastrume Ermin – Rmanj i Laab.⁴⁹ Iduće 1431. godine Žigmund opet potvrđuje založbu, zapravo svojevrsnu prodaju te opet spominje "kastrum Laab sa svim mu pripadnostima..."⁵⁰ Godine 1434. kralj nije otukio te založene gradove i posjede, pa tu situaciju potvrđuje novom ispravom i opet su u njoj spomenuti i kastrum Ermin i kastrum Laab. Godine 1437. ti založeni posjedi i gradovi i dalje su pod nadzorom Frankopana, no ovaj put kralj posebno izdvaja založbu danu Katarini, udovici pokojnoga Ivana Frankopana, i njezinou sinu Jurju, pa iz te transakcije opet dobiva novih 5.000 fl. u zlatu. U toj ispravi spomenut je kastrum Rmanj, ali ne više i Laab,

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Lika i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

46 KLAIĆ, Vjekoslav, Građa II., 11-12

47 KLAIĆ, Vjekoslav, *Hrvatska plemena*, 59-61, 62

48 KLAIĆ, Vjekoslav, Građa II., 12

49 U HH, 35, 231

50 KLAIĆ, Vjekoslav, Građa II., 12-13

nego samo kotar Lapački u kojem će Frankopani moći pobirati za sebe kraljevski porez. Iste je godine Kninski kaptol uveo Frankopane u taj posjed. Posjed tih kupljenih prava, kastrum Rmanj i kotar Lapac, Katarini Frankopan potvratio je 1439. i novi kralj Albert.⁵¹ Godine 1449. na poznatoj velikoj podjeli posjeda brojnih grana moćnoga frankopanskog roda, "kastrum Rmanj zajedno s Lapcem" dobiva knez Juraj Frankopan. Prema nekim od tih isprava, kastrum Laab oko sredine 15. stoljeća više se ne spominje kao kastrum lapačkoga kotara ili područja župe Lapčana, a u vrijeme kada tim područjem gospodari kraljevska vlast i njemu privrženo plemstvo. Pravno-upravnu zadaću feudalnog i kraljevskog, odnosno i dalje župskog kastruma, imao je utvrđeni Rmanj, smješten na brdu kod sutoka Unca i Une. Rmanj, danas u Bosni, bio je tada na području lapačkoga kotara ili župe, u vlasti ugarsko-hrvatskih krajeva i hrvatskoga plemstva.⁵² Rmanj se kao kastrum spominje još početkom 16. st., 1504. pa i 1525., a Lapac samo kao kotar i mjesto nekih poznatijih Lapčana sve do popa Martinca, koji je spominjući krbavski poraz 1493., za sebe napisao: "I jaz mnogo gršni Martinac pop, plemenem Lapčanin...".⁵³ Zbog toga Vjekoslav Klaić smatra da je Rmanj bio glavna utvrda plemena Lapačkoga, što može biti točno, ali tek u 15. st. kada se u povjesni prostor plemena Lapčana uplela kraljevska i feudalna lokalna vlast. Međutim, gdje su Lapčani u ranijim stoljećima imali svoju plemensku utvrdu? Na brdu Obljaju ili na položaju ruševina današnjeg Podlapca?

Lapčani su se, kao i druga starohrvatska plemena, dijelili na više loza ili koljena. Jedna "hiža" toga plemena izdvojila se rano iz matičnoga lapačkoga prostora i stekla 1258. posjed sela Gomiljane u Buškoj župi. Ti se Lapčani tu spominju kao suci i plemeniti ljudi još krajem 15. stoljeća.⁵⁴ Druga obitelj stekla je neki posjed u Krbavskoj župi, na području oko današnjega Podlapca. Utvrda te grane Lapčana mogla bi biti današnja ruševina iznad Podlapca, utvrđeni položaj istoga imena. Međutim, jedini položaj na kojem je mogao biti plemenski utvrđeni grad Lapac, a njegovo postojanje i ime potvrđuje više izvornih povjesnih dokumenata, položaj je na vrhu brijege Obljaja, na koti 666 m. Budući da mi za sada to mjesto nismo istražili, oslanjamо se na podatke ranijih istraživanja.

⁵¹ KLAJĆ, Vjekoslav, Grada II, 5.

⁵² KLAJĆ, Vjekoslav, *Hrvatska plemena*, 65-66

⁵³ KLAJĆ, Vjekoslav, Grada II, 13.

⁵⁴ KLAJĆ, Vjekoslav, Grada II, 13.

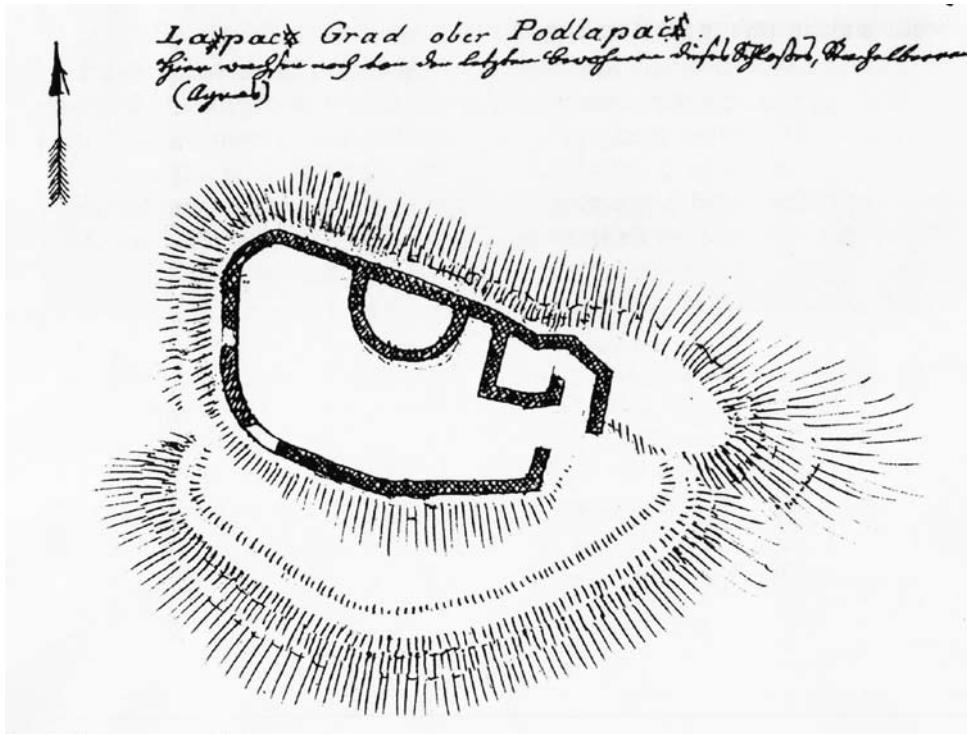
Fras u svojoj topografiji govori da je na tome brijegu bila rimska utvrda te da se od nje vide neki zidovi. Zaključuje to tako i zato što je na tome brijegu nađeno više drugih rimskih nalaza, posebno rimskog novca i urna.⁵⁵ M. Marković donosi i tlocrte tih zidina te ih navodi kao crteže I. Kukuljevića.⁵⁶

Taj je crtež, uz opravdanu sumnju u njegovu apsolutnu točnost, ipak vrlo zanimljiv. To je vrlo razveden tip utvrđivanja iz predrimskog, ilirskog vremena. Te zidine (ili suhozidine), koje su zatvarale relativno zaravnjen dio prostora na vrhu zaobljenoga brijega Obljaja, mogle su biti od koristi stanovnicima lapačkoga plemena naseljenim u Lapačkom polju i najbližem susjedstvu. Načinom i oblikom izvedbe predstavljaju poznat ilirski sustav utvrđivanja

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Lika i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

Sl. 13.

Burg Lapac – Podlapac, tlocrt M. Sabljara oko 1830. godine

⁵⁵ FRAS, Franjo Julije, Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine, pretisak, Gospic, 1988, 132.

⁵⁶ MARKOVIĆ, Mirko, O etnogenezi stanovništva Like, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 53, Zagreb, 1996., 119 – 121. Tu autor iznosi neke pretpostavke o starom lapačkom gradu, donosi i crtež utvrda na Obljaju, no sve crteže u tom svojem radu krivo pripisuje I. Kukuljeviću, jer svi ti crteži potječu iz rukopisne ostavštine već spomenutoga M. Sabljara i nalaze se u arhivu HAZU.

ovakvih položaja, realiziran u dvojnoj povezanoj utvrdi. Prema tom crtežu, zidovi slijede smjer vrha brijege, koji je na najvišem položaju oštro zалomljen, a onda slijedi konfiguraciju brijege u tom drugome smjeru. Prostor šire zaravnji brijege u središnjem dijelu s jedne je strane opasan dvostrukim zidovima. Unutar toga, u dijelu prostora, označeno je mjesto "starih grobova".

Crtež, osim osnovne tlocrtne slike, daje malo drugih fortifikacijskih elemenata. Tlocrt je izведен punom crtom, što treba značiti da su svi zidovi vidljivi i sačuvani do neke visine. Vanjski su odviše ravni. Unutarnji i zidovi s druge (južne?) strane izlomljeni su i zatvaraju neke prostore kao nepravilne polukružnice. Na (sjevernoj?) je strani uže zaravni s vanjske strane zida naznačena manja četverokutna kula. Ovakav crtež neda se usporediti s mnogim slično utvrđenim položajima ilirskih gradina, tipa dvojnih gradina, pa i u Lici. Podsjecamo na odnos gotovo susjedne japodske suhozidne utvrde na Ivanovu vrhu i blizu pod njim starohrvatskog naselja Krbave, ili nešto daljeg položaja i tlocrtne slike Ostrovice Ličke ili ilirske gradine, istočno na brijezu iznad Široke Kule, položaj nazivan Gradina od razvala.

Takav položaj na brijezu usred kraškog polja, preko kojeg prolazi cesta prema Bosni u dolinu Une, bio je u rimsko doba sigurno pod nadzorom pokriven kakvom rimskom cestovnom stražom. Ta je straža čuvala tu cestu i nadzirala cijeli prostor okolnog polja. Tu su i naseljeni Hrvati mogli pronaći jednako dobar položaj za veću sigurnost svojih sela poslaganih na tom izvornom prostoru lapačkoga plemena, današnjega Lapačkoga polja.

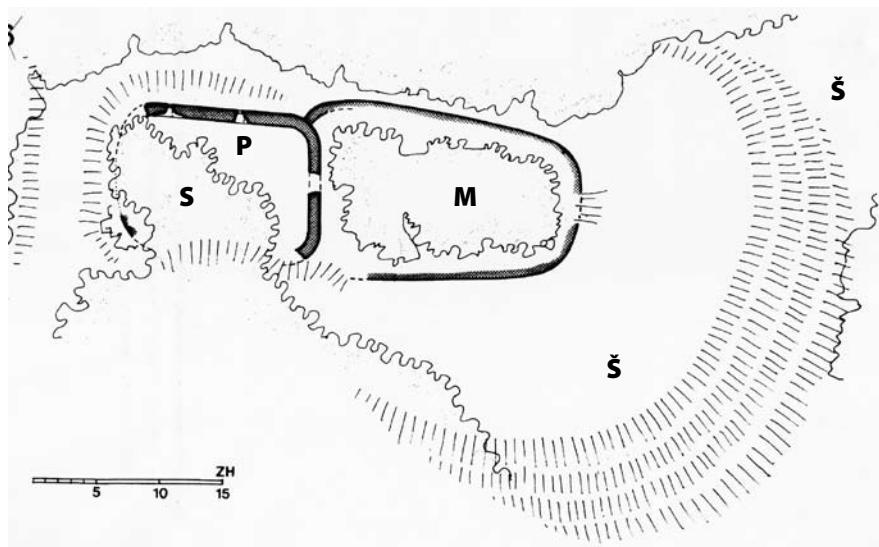
U svakom slučaju čini se da starija plemenska utvrda Lapac, u doba razvijenih feudalnih odnosa gubi prvenstvo stare plemenske utvrde, a ulogu kastruma kao sjedišta feudalne vlasti i uprave preuzima utvrđeni grad Rmanj. To je mogući povijesni razvoj i konačna sudbina stare utvrde Lapac na vrhu današnjeg oblajskog brijege i vrlo je zanimljivo poglavje srednjovjekovne povijesti šireg područja Krbavske župe. Ta, kao i utvrda u Podlapcu i tamošnjem selu istoga imena svjedoče o srednjovjekovnoj brojnosti i pokretljivosti Lapčana, koji svi nisu mogli naći dovoljno životnoga prostora u manjem Lapačkom polju. Zato se neke njegove grane već u 13. stoljeću sele na širi prostor Krbave, a i na područja srednjovjekovnih Buža i župe Gacke. U svakom slučaju, lapačke utvrde, a prvenstveno njihove ostatke na terenu, treba još istražiti.

Položajem, tlocrtnom slikom i arhitektonskim ostacima utvrda Prozor odudara od tipičnih srednjovjekovnih utvrda Krbave i Like. Njezini ostaci nalaze se istočno od Korenice i sela Vrelo Koreničko, na mnogo nižem položaju, obronku, u istom smjeru protegnute gore grada Mrinja. Ime utvrde govori da je bila najprije prozor s kojega se gledalo na važnu cestu koja je preko Homoljačkog prijevoja povezivala Krbavu s Gackom i Likom. Zbog toga su je zvali drugim imenima istog značenja: Prozorina, Pogleđalo ili Prozorac.

Tlocrtno je vrlo jednostavna građevina. Nije velika i dobro je očuvana. Po tlocrtnoj koncepciji je jedinstvena. Čine je dva vrlo slična, zidovima zatvorena pravokutna prostora zaobljenih kutova. Vjerojatno su i nastala u različito vrijeme. Čini se da je stariji onaj manji, kraćom stranom okrenut prema sjeveru, cesti, koju je trebalo gledati; veličine 10x15 m. U dijelu sačuvanoga zida ima tri otvora, a vjerojatno ih je bilo i u dijelu propaloga zida. Ti otvori djeluju poput puškarnica koje su trebale braniti pristup utvrdi. Zide je bilo građeno od neobrađenog lomljenog kamena, debljine 100 cm. U smjeru dulje osi od sjeverne strane te utvrde bila je prizidana, tlocrtom vrlo slična utvrda, slabije sačuvanoga zida. I ona ima oblik nepravilnog izduženog ovala zaobljenih kuteva. Debljina zida u sačuvanom dijelu iznosi 85 cm, a građen je jednakom kamenom lomljencem, ne osobito brižljivom tehnikom slaganja. Sačuvanih otvora nema, jer zidovi nisu sačuvani do te visine. Na njih se dvadesetak metara nastavlja taj

Sl. 14.

Kaštel Prozor – Prozorina, Pogledalo: S – stariji dio kaštela; M – mlađi dio kaštela; Š – Š – velika škarpa; p – otvori (strijelnice?)
(crtao Z. Horvat)

zaravanak, a onda se strmo ruši u dugačkoj kosini. Manji, vjerojatno stariji dio utvrde, bio je zaštićen prokopanom grabom i povezan s prostranjom utvrdom na sjevernoj strani, vrstom probijenog i spojnog prolaza.

S velikom vjerojatnošću moguće je zaključiti sljedeće. Povjesna namjena utvrde nije bila čuvati sigurnost nekog naselja nego nadzirati važan povezni put. Jednako je sigurno da utvrda nije tu bila sagrađena u rano doba hrvatskoga ličkog srednjovjekovlja, u predtararsko vrijeme, nego pred kraj srednjega vijeka. A drugi, veći dio utvrde, vjerojatno je bio dograđen tek u vrijeme turskih prodora u krajeve Krbave i Like, ili možda čak nakon oslobođenja, za vrijeme kraljičke vlasti krajem 17. st.

Zbog takve, sporedne povjesne uloge, ta se utvrda ne spominje u sačuvanim plemičkim ili kraljevskim ispravama. Spominje je tek usput, u opisu zatečenog stanja, tzv. Glavinićevu izvješću nakon oslobođenja od turske okupacije.⁵⁷

Kaštel Korenica

Utvrđeni položaj srednjovjekovnoga krbavskoga naselja Korenice kasniji izvori već iz prvih godina turskih napada na Krbavu i Liku, dakle krajem 15. st., nazivaju jednostavno "kaštel v Korenici". Položaj stare Korenice nije mjesto današnje Korenice uz glavnu, staru ličku prometnicu. Stara je Korenica bila nešto južnije, na položaju označenom kao korenička Gradina, na blago uzdignutoj, izduženoj zaravni, omeđenoj lokalnom cestom koja povezuje posljednje koreničke kuće s današnjom Korenicom i spaja se iza zadnjih kuća na glavnu cestu. Sjeverozapadno od Korenice postoji još jedna gradina s kotom od 856 m, koja je imala možda sličnu ulogu kao nekoć Ivanov vrh prema položaju stare hrvatske Krbave. No, stara Krbava je imala vrstu zaštite u svojoj plemenskoj utvrdi, kasnije "Karauli". Korenica je pak kao naselje, za razliku od Krbave, u vrijeme kada se već gradi nova utvrda Udvina i novo naselje oko nje, morala podignuti neke utvrde oko sebe. To je povjesni "kaštel Korenica", a tragovi tih utvrda su na današnjem položaju Gradina ili Gradina korenička.

Na tom zaobljenom terenu, izduženom u smjeru jugoistok-sjeverozapad, iz trave i ponekog žbuna izviru žive stijene, negdje otučene i zaravnate. Na sjeverozapadnoj

⁵⁷ "... deinde Prostor, castrum aliud Farkasich, Koziari, Turianski, Omogliac, Bresovac..." SHKR, III, 50. Za Prozor i Fras tek kratko pripominje: " Dalje, na onižem vrhu, nalaze se ruševine kule Prozor, koju su sagradili Grci, a 1685., kada je general Herberstein prodirao u Liku, služila je kao kordunjska stražarnica." Fras, Topografija, nav. dj. 176.

strani uočavaju se ostaci suhozida. Na južnoj strani Gradine, uz sadašnju ogradu od bodljikave žice, u travi su temelji kamenoga zida, debljine oko 80 cm, koji se proteže u sjevernom smjeru, prema današnjoj Korenici, u dužini od 25-30 m. Zid je pratio crtu strmijeg pada terena naseđenog prostora. Na toj jugoistočnoj padini, iza zaštitnoga zida, uočljivi su stepeničasti pragovi poravnatih podnica nekadašnjih kuća. Kuće su mogле biti poslagane u nekoliko redova prema vrhu gradine, okrenute na jugozapadnu stranu zaštićenu od sjevernih i istočnih vjetrova. Na najvišoj točki gradine i njezinu najširem dijelu, odakle se i danas ulazi na položaj gradine, uočava se zaravnati, zaobljen položaj moguće kružne kule, od koje se nažalost ništa nije sačuvalo. To je gotovo sve što bi se moglo reći o položaju i tragovima neznatnih ostataka srednjovjekovnog i kasnijeg življenja na koreničkoj Gradini.

Nije nam poznat povjesni spomen naselja, čak ni spomen Koreničkoga polja iz 13. ili 14. stoljeća. Tim je prostorom sve do Plešivice dominirala stara utvrda Mrsinj-grada. Korenica se spominje tek pri kraju 15. st. godine 1468. u gospodarskoj ispravi koju knezovi krbavski pišu u gradu Mrsinju, navode selo Jarinsko u distriktu, tj. kotaru Korenice, u kneštву našem krbavskom.⁵⁸ U hrvatskim listinama govori se kako su 1489. godine "knez Miklovuš i knez Petar i knez Juraj i knez Mikula knezi Krbavski i veće..." dali Francišku Utiseniću mlin, i to ispravom pisnom "U kašteli nam v Korenici".⁵⁹ Korenica se spominje usput u opisu pogibije bana Petra Berislavića u sukobu s Turcima na Plešivici kod Vražjeg vrtla. Međutim, već na početku 16. st. zbog turskih osvajanja, nestaje i srednjovjekovna hrvatska Korenica. Svjedoči to na svoj način i glagolska isprava pisana 1502. u Strelču, susjedstvu današnjega Mekušja, nedaleko od Karlovca, gdje pred sucem Ilijom Dedovićem pri crkvi sv. Tomaša, braća Benšići daruju svoju sjenokošu Vidusu Štefliniću, vjerojatnom izbjeglici iz Korenice, a sada nastanjenom u Strelčkoj plemičkoj općini.⁶⁰ Kada je nakon 1527. Korenica bila podvrgнутa pod tursku upravu Ličkog sandžaka, naselili su je Vlasi s područja pod turском vlašću. Ti su Vlasi vrlo rano, već 1601. nezadovoljni svojim položajem, počeli bježati u senjsko zaleđe, a poslije prema Plaškom⁶¹ Međutim, i Turci su ih držali pod stalnim nadzorom. Naše

58 KLAIĆ, Vjekoslav, Građa, II., 5

59 KLAIĆ, Vjekoslav, Građa, II., 5

60 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, Acta croatica, nav. dj.183., LOPAŠIĆ, Radoslav, Oko Kupe i Korane, Zagreb, 1895., pretisak, Karlovac, 1990, 10-11.

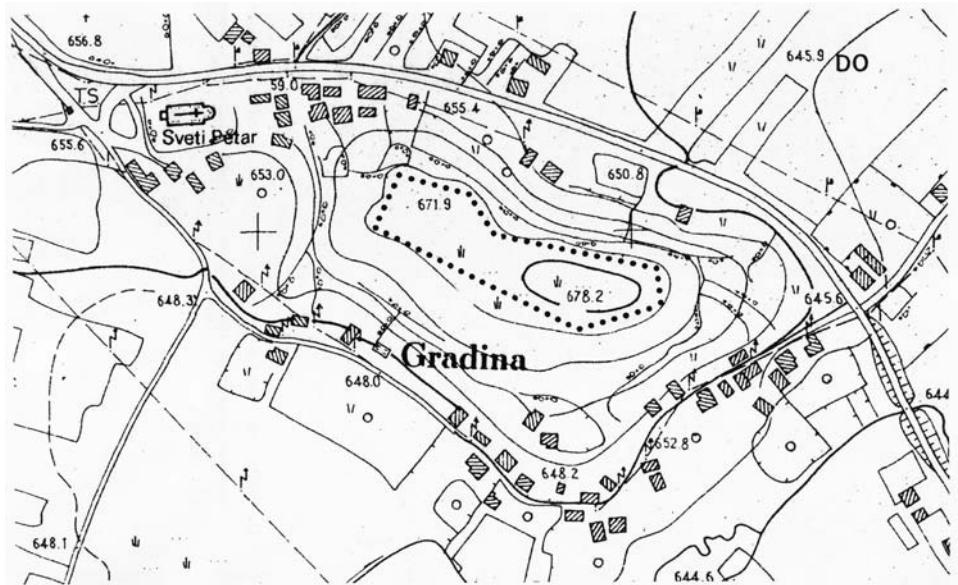
61 SHKR, I, 295-296.

zapažanje na terenu gdje je vjerojatno nekada bila nekakva kružna kula potvrđuje izvješće karlovačkoga generala Vuka Krste Frankopana Tržačkoga, koji 1640. javlja kralju Ferdinandu III. da su Vlasi u Korenici "nedavno nazidali jaku kulu na tri podnice visoku iz koje sada brane svoje tamošnje boravište."⁶²

Gradina korenička s tom podignutom kulom, za sve vrijeme turske okupacije, do oslobođenja Like krajem 17. st., bila je sjedište organizirane turske vlasti. Nakon toga koreničko utvrđeno naselje slično je iskoristila nova krajška vlast, jer je Korenica u tom dijelu granice bila najbliže i najveće pogranično mjesto prema turskim utvrdama u Bosni. Veći dio turskih Vlaha, protjeranih od turske vlasti, izbjegao je u Bosnu, pa je Korenicu ponovno naseljivala krajiška vojna vlast. Potvrđuje to isprava iz 1690., prema kojoj se naseljenim Vlasima u Korenici daje potrebna zemlja u Koreničkom i susjednim poljima, ali ih se također obvezuje da na tome području, od Korenice do Bunića i preko Bunića do Vrpila, održavaju granične straže.⁶³ U konačnom uređenju krajiškog područja Korenica je bila sjedište šeste krajiške kumpanije u Otočkoj pukovniji.⁶⁴

Sl. 15.

Gradina kod Korenice – uvrđeno srednjovjekovno naselje:
točkasto označeno prostiranje utvrda oko naselja (rekognosciranje Z. Horvat i M. Kruhek)

62 SHKR, II, 234.

63 SHKR, II, 234

64 FRAS, Franjo Julije, *Cjelovita topografija*, 141-144.

Kako su izgledale utvrde koreničkoga kaštela u krajiško doba, to možemo samo prepostavljati. Granična vojna posada sigurno je bila smještena i u Korenici, najvjerojatnije u kuli na najvišem položaju sela, koju su podignuli Vlasi naseljeni tijekom turske okupacije. Danas od toga na položaju gradine koreničke nema ničega. Samo taj naziv čuva spomen o postojanju i selu srednjovjekovne hrvatske Kornice.

Karlovića-dvori – Kozja Draga

Ova utvrda u Kozjoj Dragi vjerojatno je starija od vremena u kojem knezovi Krbavski, kao najjači feudalni gospodari suvereno dominiraju cijelom Krbavom, pa je i pučka tradicija pripovijedala da su to bili lovački dvori Karlovića. No, ta tradicija govori da su i na Komiću bili Karlovića dvori, a i ruševine nekakvih utvrda na Ivanovu vrhu iznad stare Krbave zove istim imenom. Međutim, položaj i sačuvani građevni ostaci kazuju ipak nešto drugo.

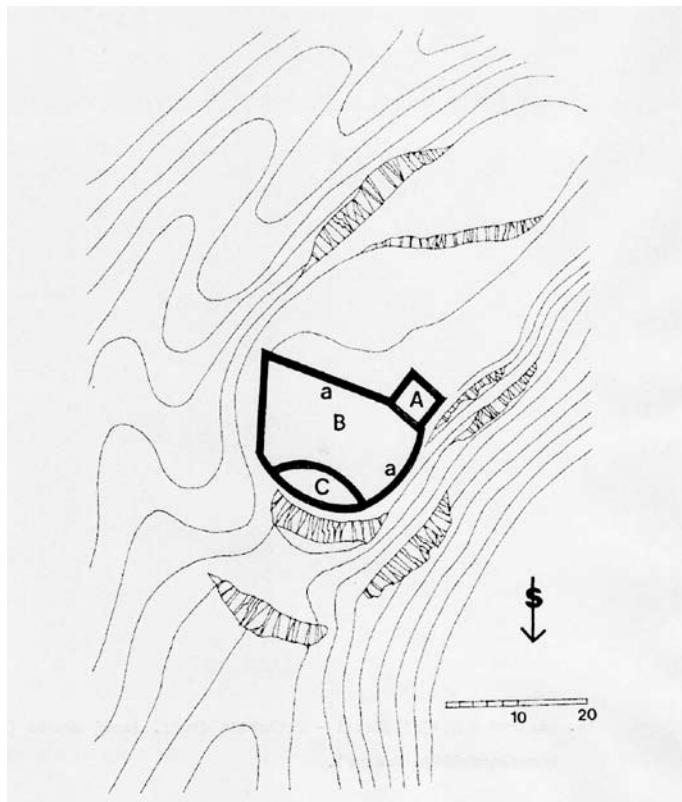
Planinski prijevoj nad kojim se nalaze te ruševine dobro opisuje F.Fras: “....Ovdje se ugleda i klanac Kozja draga.” Ova gorska dolina, duga gotovo dva sata, počinje još u krbavskoj ravnici te vijuga kroz glavnu granu Plješivičkog gorja između Kuka, Velikog Javornika, Ozeblina i Lisca. S desne i lijeve strane doline visoko se uzdižu golemi masivi stijena, a na jednom brdu uzdižu se ruševine lovačkog dvorca kneza Ivana Karlovića. Ovaj klanac opskrbljuje okolna sela drvom za loženje, a gotovo čitavu Krbavu drvom za gradnju. Da se olakša izvoz toga drva, minama je prokopana 1808. godine lijeva i desna strmina ovog uskog sedla i tako se dobio prohodan put⁶⁵.

Karlovića-dvori nalaze se na položaju koji je bio najmanje prikladan za gradnju nekih plemićkih dvorova. Njihovi su ostaci usred šume, na vrlo strmom brijezu koji dominira lijevom i desnom stranom usječenoga gorskog prijevoja koji vijuga planinski put iz Krbavskog polja preko južnih strana Plješivice u Bosnu. Utvrda je na rubu strmine koja se sa sjeverne strane ruši u usjek Kozje drage, a pristup ruševini moguć je jedino s južne strane. Po svojem položaju utvrda je vjerojatno bila namijenjana čuvanja toga i u srednjem vijeku važnoga puta, a ne zaštiti kakvoga naselja ili sjedišta stare plemenske organizacijske uprave ili feudalne vlasti. Po tome je bila bliža povjesnoj funkciji utvrde Prozorine nego grada Mrsinja, ali je ipak tu zadaću obavljala u vremenu aktivnog postojanja Mrsinja, dakle u srednjem vijeku.

65 FRAS, Franjo Julije, *Cjelovita topografija*, 139-140.

Sl. 16.

Kastrum u Kozjoj drazi – Karlovića-dvori, iznad Udbine (crtao V. Henneberg 1923. godine)

Da bismo opisali građevne ostatke ove utvrde, moramo se više osloniti na crteže starijih istraživača, jer naš jedan posjet ovoj lokaciji nije bio dovoljan za detaljno snimanje stanja i sačuvanih arhitektonskih detalja. Najcjelovitiji opis i najbolju tlocrtnu sliku napravio je Vj. Heneberg nakon istraživanja 1923. godine.

Ostaci zidova, zabilježio je Heneberg, debeli su 70 cm, zидани су kvadririma i visoki još do 5 m. S juga se dolazi do kule (C), koja na Henebergovu crtežu ima nedorečen izgled, a kod Sabljara je poligonalna. Od zidova te kule moralo se obilaziti tik uz zidine cijeli grad, a vjerojatno se tuda prolazilo i nekadašnjim putem da bi se došlo do sjeverne strane, gdje je bio ulaz u grad i četverokutna kula (A), danas sačuvana samo u tragovima zida. Kroz tu se kulu ulazilo u dvorišni prostor utvrde (B), tada uglavnom još dobro sačuvanih zidova. Na izvornoj Henebergovoj skici tlocrta ubilježene su uz vanjske zidove još neke prostore, koje je on ili vidio ili samo naslućivao da su postojale, a u konačnom ih crtežu nije bilo.⁶⁶

Jasno je da se iz ovih fragmentarnih podataka ne može dobiti cjelovitija slika ruševine niti se može više dozнати o njezinoj namjeni. Do dodatnih istraživanja pouzdani su tek podaci izneseni u općim zaključcima na početku. Ove ruševine sigurno su zanimljiv dio srednjovjekovne krbavskе povijesti, koju su u zrelo doba feudalizma pa sve do turskih napada na te hrvatske krajeve kontrolirali gospodari iz roda Kurjakovića krbavskih, tada poznati kao knezovi Karlovići, prema knezu Ivanu Karloviću Krbavskom.

Milan KRUHEK
Zorislav HORVAT
**Srednjovjekovne
hrvatske župe
Lika i Krbava (stari
gradovi Krbave)**

Neke manje poznate utvrde

U raznim povijesnim i suvremenijim izvorima i izvješćima na užem i širem području stare Krbavske župe spominju se još neke utvrde, utvrđena mjesta, kule i gradine. Imajih označenih i na suvremenim topografskim kartama. Spominju se primjerice Farkašić kao utvrda i kastrum; kula Trnavac; Debelo brdo kod Bunića kao gradina; gradina Visuć i druge. Neke su izričito navedene kao turske kule. Međutim, te utvrde spominju samo kasniji povjesničari ili suvremeniji istraživači prošlosti Like i Krbave. Primjerice, Farkašić kao utvrdu spominje tek I.T.Mrnavić u biografiji bana Petra Berislavića. Također, u popisu utvrda tzv. izvještaj biskupa Glavinića 1696. kaže da se "kastrum Farkašić" nalazi na granici prema turskoj Bosni.⁶⁷

Kao prvo, jasno je da su neke od ovih utvrda ostavština ilirskog plemena Japoda, dakle radi se o predrimskim, japodskim utvrdama na istaknutim položajima, građenima suhozidom zbog zaštite naselja ili za održavanje nadzornih straža nad okolnim prostorom. Takve su gradine u Krbavi bile oko japodskog naselja na Ivanovu vrhu i Visuću. Zapadno od stare Krbave, na području između Kurjaka i Podlapca bilo ih je nekoliko: Matića-glavica, Rebića-gradina, gradina Samograd u Srednjoj Gori. U sjevernom dijelu Krbavskog polja, istočno od Bunića, bila je najistaknutija takva gradina na položaju Debelog brda, a bila je gradina i iznad Pećana. Najrječitiji je primjer odnosa ilirskih gradina i srednjovjekovnih hrvatskih utvrđenih naselja u Krbavi i Korenici. Već je spomenut odnos hrvatskoga naselja u Krbavi, koje je bilo izgrađeno na položaju ranijega japodskoga naselja, a koje je, barem u najstarijem vremenu postojanja, osiguravala japodska gradina na Ivanovu vrhu. Slično je bilo s Korenicom. Srednjovjekovna hrvatska Korenica, kao utvrđeno naselje, smjestila se na položaju današnje koreničke gradine. U blizini, sjeverozapadno od Krbave, na vrhu Šljukača, takođe je ostalo

padno od nje i danas je gradina na koti 856. Ona je u ranom hrvatskom srednjem vijeku u Krbavi vjerojatno imala jednak odnos prema koreničkom naselju kao i gradina na Ivanovu vrhu prema Krbavi. No, te bi relacije trebalo još bolje istražiti u prostoru, utvrditi neposredne dodire i mogućnosti redovitog povezivanja ili barem veza i uloga u posebnim situacijama. Druga tipološka i topografska varijanta bila je mogućnost da se žitelji ranohrvatskih naselja župe Krbavske smjesti unutar zaštićenoga prostora starih japođskih gradina. Takav je slučaj mogao biti na položaju i unutar gradine Debelo brdo ili pak unutar zidina stare lapačke utvrde (Lap, Lapac!) na današnjem brdu Obljaju u Lapačkom polju ili možda na granici Ličke i Krbavske župe, u Gradini od Razvala, na velikom plečatom brdu, istočno od Široke Kule.

Na području stare Krbavske župe i dugotrajna turska vlast je ostavila potvrde o fortifikacijskom graditeljstvu. Turci su učvrstili i održavali zatečene srednjovjekovne hrvatske utvrde, posebno one koje su štitile komunikacije i naselja, npr. Komić, Udbinu, Mrsinj, Korenicu, pa i staru Krbavu i Kurjak, barem privremeno, kao stražarske položaje. Gradili su tu tzv. turske kule i turski zapovjednici, više zbog osobne sigurnosti nego zbog širih strateških potreba. Samo oko utvrđene turske Udbine, poznate još u njegovo doba, Fras spominje ruševine kule Ahmeda Lipovca, kulu Turčina Ismailovića, pa kulu Osman-age Glumca, te neke utvrđene turske kuće na potoku Krbavi pod Udbinom, kao ruševinu kule Osmana Kraljevca. Imo takvih kula oko Kurjaka, ispod Komića, kod Korenice i drugdje.⁶⁸

Mnogi spomenici povijesnoga graditeljstva Krbave još nisu dobro istraženi, a nekih više nema ni u tragovima. Najviše bi tu posla trebali napraviti arheolozi - od najjednostavnijeg pregleda terena i utvrđivanja činjenica do sondiranja i iskopavanja. To jednako vrijedi za spomeničku ostavštinu svih razdoblja krbavske graditeljske baštine - od pretpovijesti i hrvatskog srednjovjekovlja do turskog, pa poslije krajiškog graditeljskog razdoblja graničnih utvrda i straža prema novoodređenoj granici s turskom Bosnom ili, kako taj dio graničnoga područja zovu neki stariji hrvatski izvori, s turskom Hrvatskom, od 17. do 19. stoljeća.

Današnje hrvatske pokrajine Lika i Krbava sačuvale su svu slojevitost i različitost povijesnoga graditeljstva, više nego ijedan drugi hrvatski kraj. Ta je ostavština zbog sličnih povijesnih okolnosti, slična u svim elementima u svim povijesnim razdobljima u Lici i Krbavi i Gackoj. Ali, zbog brojnosti i bogatstva sačuvanih spomenika, u ovom smo radu prikazali rezultate istraživanja samo graditeljskih spomenika srednjovjekovne župe Krbave.

Lika, Gacka, Buška župa i druge manje zemljopisne cjeline na širem području između Velebita i Plješivice, između Kapele i Zrmanje na jugu, bit će prikazani u posebnom izdanju knjige o starim gradovima ovih pokrajina.

Srednjovjekovne utvrde povijesne Krbave vremenski možemo podijeliti na razdoblje od naseljavanja Hrvata do tatarske provale 1242. te od te prijelomne godine do turskih osvajanja, do vremena Krbavske bitke 1493. godine. Ta se dva grubo razdijeljena razdoblja ličke i krbavske povijesti vrlo jasno odražavaju i u građevinskim promjenama njihovih plemenskih i feudalnih fortifikacija. Starije ili rano doba hrvatskog srednjovjekovlja u Krbavi bira i druge položajne lokacije i tipove svojih plemenskih, rodovskih i seoskih utvrda. Mlađe, postatarsko doba, vrijeme razvijenog hrvatskog feudalnog društva, traži neke nove pozicije u prostoru i nove fortifikacijske forme. U prvom razdoblju prevladavaju rodovski odnosi brojnijih ili manje brojnih plemičkih obitelji koje žive na nasljednoj plemenšćini i grade utvrde da zaštite svoja naselja. Postoje i plemenske utvrde za zaštitu župskih rotnih stolova za cijelo područje svojih rodova, dakle cijele župe. U Krbavi su takve utvrde: Krbava, Kurjak, Mrsinj, Lapac te ranija faza Komića. U drugom razdoblju od sredine 13. st., kada se i u Krbavi sve više osjeća središnja kraljevska vlast i dominacija istaknutijih plemičkih stariješina i kraljevskog donacionalnog plemstva, grade se tipološki nove forme fortifikacija. O tome u Krbavi napose svjedoče utvrde Udbina, razvijeni tip feudalnog utvrđenoga grada u Komiću i Podlapcu, utvrde starog Mrsinja i na drugi način fortifikacije naselja Korenice.

Koji su bitni elementi razlikovanja i prepoznatljivosti između starijega i mlađega graditeljskog nasljeđa srednjovjekovne Krbave?

Utvrede ranijega vremena grade se neposredno uz svoja naselja. To su tek dijelom dograđeni elementi prirodom osiguranog utvrđenog položaja, na kojem su mogle biti straže. U nekim slučajevima ti su zaštićeni položaji mogli poslužiti kao mjesto zbjega za ljude nastanjene u otvorenim ili slabo zaštićenim naseljima. Za ovu predodžbu povijesnoga stanja najizrazitiji je primjer starog naselja Krbave. To starohrvatsko selo nastalo je na položaju i supstratu ranijega

japodskoga naselja. Možda ga je u najranije doba osiguravała nedaleka japodska utvrda na Ivanovu vrhu, a poslije je podiglo svoju utvrdu, svojevrsnu utvrđenu stražu, na kamenoj hridi nad svojim selom, koje i danas nosi ime svoje stare funkcije - Karaula. Ta je utvrda dijelom sigurno bila dograđena drvenim konstrukcijama. Krbavsko selo, smješteno oko katedralne crkve sv. Jakoba i svoje utvrde, toliko se razvilo da je u 12. stoljeću (1185.) izabrano za sjedište novoosnovane Krbavske biskupije. Stradalo je u tatarskoj provali, ali je obnovljeno. Biskupija gradi novu, sada katedralnu crkvu. To nezaštićeno mjesto, biskupski grad, već nakon prvih turskih provala u drugoj polovici 15. st. počinje polako nestajati. Njegovi stanovnici ostavljaju svoje nezaštićeno i slabo branjeno mjesto te se naseljavaju oko nove utvrde Udbine. Uz utvrdu podignutu na strateški mnogo povoljnijem mjestu, podižu novo naselje. Utvrda je bila veća i tipološki posve drugih oblika i sadržaja te je novom naselju mogla davati mnogo veću sigurnost i zaštitu. Istodobno je pod svoj strateški i vojni nadzor stavila mnogo šire područje, cijelo Krbavsko polje i komunikacije koje su sa svih strana vodile do Udbine. To je bio početak povijesnoga razvoja današnje Udbine i opravdan nestanak stare Krbave, koja u turskim osvajanjima, kao otvoreno, nezaštićeno mjesto nije mogla opstati. Turci su naposljetku osvojili i Udbinu te je pretvorili u najvažniju tursku utvrdu Krbave. Ostaci te Gradine i njezinoga podgrađa velik su izazov arheologima da istraže i zidine udbinske utvrde i tri povijesna sloja toga naselja: srednjovjekovnu Udvinu, utvrdu i naselje, tursku Udvinu i najmladi, jednako i samo pod zemljom sačuvan sloj krajiške Udbine.

Sličan su razvoj imala druga stara krbavska naselja, uz iznimku Korenice, koja predstavlja posve drugi tip obrambenih fortifikacija. Korenica je osnovana kao naselje na strateški ne baš dominantnom položaju, ali ipak takvom koji je prirodnim osobinama položaja i mjesta u prostoru omogućio izgradnju djelotvornije zaštite i obrane. Zato je srednjovjekovna Korenica, kao utvrđeno naselje, preživjela i tursko doba i novo krajiško vrijeme, kada je imala važnu službu granične straže.

U tipološkoj analizi sačuvanih utvrda uočljiv je mnogo veći broj novih fortifikacijskih elemenata kod utvrda građenih ili dograđivanih od kraja 13. te tijekom 14. i 15. stoljeća. Te nove sadržaje i oblike određivao je i sam pomnije izabran položaj gradnje, a onda još više obrambene potrebe, potrebe zaštite većih naselja s većim stražarskim posadama i uopće nova strategija obrane širih zemljopisnih područja ili čuvanja nove feudalne lokalne vlasti. Vojne posade tada nisu osiguravale samo lokalna naselja, nego i mnogo širi životni prostor. Trebale su također simbolizirati povlašten položaj svojih feudalnih gospodara i posve novo poima-

nje prisutnije kraljevske vlasti. Ranije plemenske utvrde, najčešće su čista improvizacija obrane ovisne o zadanom položaju u prostoru. Neke kao da imitiraju jednostavne suhozidine starih Japoda ili barem biraju slične položaje na vrhovima više ili manje zaravnatih glavica viših bre-gova. Kasnije utvrde, one razvijenijeg feudalnog ustroja društva ili one koje kao kraljevski kastrumi trebaju štititi i predstavljati kraljevsku vlast, smišljeno grade nekada i vrlo složen sklop zidova, polukula i kula, na poseban način zaštićenih ulaza, a u branjenom prostoru i uz njega niz sadržaja nužnih za dnevni život takvog fortifikacijskog i životnog sklopa. Srednjovjekovni izvori između 14. i 16. st. takve nove utvrde često zovu "castrum" ili "castrum regale". (Za utvrde iz ranijih stoljeća nikada nije upotrijebljen takav naziv) Danas takve arhitektonske ostatke najčešće zovemo općim pučkim nazivom: "stari grad" ili "gradina". Takav je izrazit primjer Komić-grad. To je bio najveći i najsloženiji utvrđeni kastrum srednjovjekovne Krbave; u svojoj jezgri na vrhu kamene platforme u početku samo neosvojiva straža roda Gusića ili Kurjakovića, a poslije ugledan feudalni grad knezova Karlovića Krbavskih. Takve su utvrde trajale i preživjele sve promjene. Nakon turskih osvajanja postaju strateški važne za tursku vlast i traju koliko i taj interes, barem cijelo 17. stoljeće. Nakon oslobođenja Like i Krbave te protjerivanja turske vlasti u Bosnu, kada je uspostavljena nova strateška ravnoteža, u kojoj je Krbava postala granično područje prema Bosni, krajši obrambeni ustroj će u svojoj službi zadržati samo neke utvrde – Krbavu, Korenicu i Udbinu. Druge će posve napustiti, ali će podizati i neke nove straže koje će ovdje čuvati neko novo vrijeme i neku novu vlast. U tom je vremenu većina srednjovjekovnih krbavskih utvrda bila napuštena i zaboravljena, pa već u 18. stoljeću postaju samo spomenici, zapravo spomen na ranija krbavska stoljeća.

SREDNJOVJEKOVNE HRVATSKE ŽUPE LIKA I KRBAVA (STARI GRADOVI KRBAVE)

Ključne riječi: srednji vijek, župa, Lika, Krbava, stari gradovi.

Sintagma "stari gradovi" obuhvaća određene objekte u razdoblju od 13. do početka 16. st., odnosno do 1526. godine, kada su Turci osvojili dio srednjovjekovnih hrvatskih župa Like i Krbave. Tu su objekti od početka različitih značajki: to su burgovi, kašteli, utvrde oko naselja, vodeni gradovi, kule, drvene utvrde, vojne postaje itd. Turske kule nisu ovom prigodom prikazane.

Geomorfološke osobine ovih krajeva uvjetovale su smještaj starih gradova na terenu i način njihove izvedbe te često nevelike dimenzije. Građevinski je materijal lokalni kamen u kombinaciji s drvom, a bilo je i potpuno drvenih utvrda.

Posebno je zanimljivo 15. st., jer povezuje dva različita razdoblja povijesti, stila i načina gradnje uvjetovane pojavom turske opasnosti. Dok su tijekom prve polovice 15. st. još građeni burgovi, prema kraju 15. st. to je novi tip gradnje – kašteli, koji su svojim ustrojem prilagođeni borbi protiv vatre nog oružja. Na gotički način gradnje nastavlja se renesansa, iako više općenito nego s izrazitim pojedinostima.

Gradnja "starih gradova" tijekom stoljeća u skladu je s razvojnim smjerom obližnjih i udaljenijih krajeva Europe, iako ponešto skromnija. Povjesne okolnosti često utječu na načine gradnje i broj objekata.

Struktura "starih gradova" Krbave prilagođena je domaćoj sredini i situaciji na terenu, kao specifična arhitektura Karamanove "periferijske umjetnosti".

MEDIEVAL CROATIAN COUNTIES LIKA AND KRBAVA (KRBAVA OLD TOWNS)

Keywords: Middle Ages, counties, Lika, Krbava, old towns.

The syntagm 'old towns' will encompass a certain number of objects from the 13th century to the beginning of the 16th century, i.e. 1526 and the Turkish conquest of a significant part of medieval Croatian counties Lika and Krbava. These objects were from the very beginning of different characteristics: they include burgs, castles, fortifications around settlements, waterside towns, towers, wooden fortifications, military posts etc. Turkish towers are excluded on this occasion.

The geomorphologic characteristics of this area conditioned terrain positioning of old towns, the way of their construction and their often small dimensions. The material was local rock combined with wood, but some fortifications were completely wooden.

The 15th century is especially interesting due to the fact it connected two different historical periods, styles and types of weapons – and due to the appearance of the Turkish threat. While during the first half of the 15th century burgs had been built, at the end of the 15th century a new type of objects began to be built – castles adopted for fight against fire arms. The Renaissance followed the Gothic type of construction, although more generally than in any details.

The construction of citadels during the centuries followed the development trends of the near and farther areas of Europe, although on a considerably more modest scale. The historical circumstances often influenced the manner of construction and the number of objects.

The structure of 'old towns' was adapted to the domestic circumstances and to the terrain situation, as was the specific architecture of the Karaman 'peripheral art'.